

וְנָסוּ הַצִּלָּלִים

אֵלֶּךָ לִי אֵל הַר הַמּוֹר וְאֵל גְּבַעַת הַלְבוּנָה

לכבוד

הרב אברהם ישראל סילבצקי

הברכה והשלום

ראיתי את הקונטרס שכתב "נכון יהיה הר הבית ה'".

יישר כוח לכת"ר על המאמץ בניסיון לברר את מקומו של מקדש המקדש, ועל דאגתו לענייני מקדש וקודשיו. אינני תלמיד חכם בקי כמו כת"ר, ראיתי כמה תשובות שהתייחסו לדבריו, אך עדיין השאירו בקעה להתגדר בה.

בכתיבת הדברים נעזרתי ברב דוד דודקביץ' שליט"א, ברב יוסי פלאי ובאריאל פריימן. תודתי להם.

בצפייה לישועה

בעז יעקבי

אגודת 'אל הר המור'

חלק ראשון – דיון בזיהוי מקום המקדש לפי תשובת הרדב"ז

א. זיהוי מקום המקדש לפי תשובת הרדב"ז

1. האם יש "קביעות מוחלטות" אחרת ברדב"ז מלבד שכיפת הסלע היא קודש הקודשים?
2. דברי הרדב"ז על זיהוי קיר העזרה הדרומי
3. קושיות נוספות בלשון הרדב"ז

ב. ה'ספק ספיקא' בתשובת הרדב"ז

ג. דברי הרדב"ז הובאו להלכה בדורות מאוחרים יותר

ד. סיוע טופוגרפי וארכיאולוגי לשיטת הרדב"ז

ה. השוואה לדיון בזיהוי יהודי אתיופיה של הרדב"ז

ו. תשובת הרדב"ז נשענה על מסורת

ז. רובו מן הדרום

ח. מקום החיל

חלק שני - סיכום הטענות בנוגע לכפתור ופרח

א. הכפתור ופרח לא הזכיר את המסורת על זיהוי

מקום המקדש

ב. זיהוי שער שושן בכותל המזרחי

ג. ת"ק אמה על ת"ק אמה היו בדרום הר הבית

1. שער הרחמים של הר הבית רחוק משערי חולדה יותר מת"ק אמה

2. החידוש של הכפתור ופרח בהתייחסות לכותל המזרחי ולכותל הדרומי

3. הכפתור ופרח לא ידע על הסתירה בין המשנה במדות לשטח הר הבית היום

ד. זיהוי מקום המקדש לפי מקום שריפת פרה אדומה

חלק שלישי – דיון בדעת המתנגדים היום

א. האם יש "מנהג" הלכתי מחייב שלא לעלות להר הבית

ב. טעם המתנגדים באופן גורף לכניסה להר הבית

ג. מי יעלה בהר בית ה'?

חלק ראשון – דיון בזיהוי מקום המקדש לפי תשובת הרדב"ז

א. זיהוי מקום המקדש לפי תשובת הרדב"ז

כפי שכתב כת"ר, בסיס הדיון הוא תשובת הרדב"ז המזהה את כיפת הסלע עם מקום קודש הקודשים. על דברי הרדב"ז נשתברו קולמוסין רבים, ודבריו התבררו בארוכה במאמרים בגיליונות 'מעלין בקודש' (בעיקר ל-לא). אך מכיוון שראיתי שמרוב דיונים אבדו הדברים הפשוטים והברורים, אנסה להאריך במקום שראוי להאריך.

1. האם יש "קביעות מוחלטות" אחרת ברדב"ז מלבד שכיפת הסלע היא קודש הקודשים?

על כך הקשה כת"ר:

"ההסתמכות על קביעת הרדב"ז שקה"ק הוא בכיפת הסלע מתעלמת לחלוטין מקביעה שניה מוחלטת אף היא ברדב"ז שהכותל הדרומי הקיים היום, שבו מדרש שלמה (אל אקצא) הוא כותל עתיק, והוא כותל העזרה (ולכל הפחות כותל הר הבית). כמובן שקביעה זו עומדת בסתירה מוחלטת לכך שאבן השתיה היא בכיפת הסלע. לא נוכל לבכר קביעה אחת על פני השניה. כיצד אפשר להתיר לעלות להר על פי קביעה אחת ולהתעלם לחלוטין מן הקביעה השניה שבאותה התשובה?"

כלומר, הרדב"ז קבע שתי עובדות: 1. מקום קודש הקודשים הוא בכיפת הסלע. 2. הכותל הדרומי הוא כותל העזרה. אי אפשר להכריע בסתירה בין שתי עובדות מוחלטות. נעיין בתשובת הרדב"ז כדי להבין אם כך הם פני הדברים: הרדב"ז נשאל להלכה (שו"ת חלק ב סימן תרצא):

"שאלת ממני אודיעך דעתי אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב לבית המקדש שהן בולטות לתוך

המקדש על גבי זיזין וגזוזטראות לפי שראית שנהגו בזה היתר ואין מוחה בידם".

מתשובה זו אנו לומדים – שהיה מנהג בירושלים לעלות להר הבית, ולהיכנס ל"גזוזטראות" הנמצאות במקום המקדש. מסורת קבועה וידועה בירושלים. ככל הנראה הרדב"ז מתכוון למבנים המקיפים את הרמה המוגבהת בהר הבית מארבעת צדדיה¹.

¹ הרב זלמן קורן שליט"א ב-'מעלין בקודש' ל-לא מסביר אחרת; הרדב"ז סבר בטעות כי כיפת הסלע צמודה לכותל המערבי של הר הבית. וחומת הכותל המערבי היא היא חומת העזרה (ולא היה חיל ממערב).

עפר אני תחת כפות רגליו בכל הנוגע לענייני זיהוי מקום המקדש, אך הסברו זה קשה משלוש צדדים עיקריים:

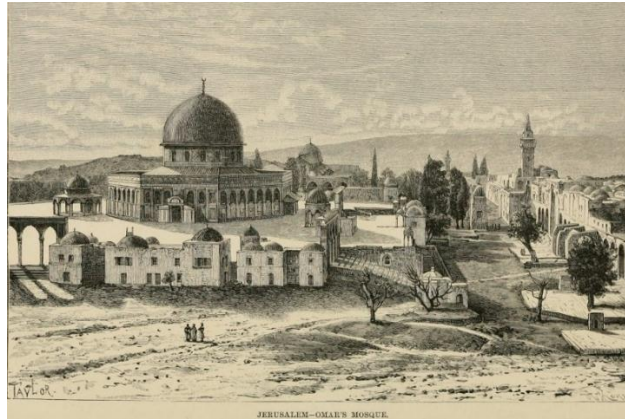
א. הרדב"ז מזכיר גם עליות מצפון, ומביא שתי אפשרויות לחשב עד היכן אפשר להיכנס אליהן וגם עליות ממזרח. כאן ודאי הוא מתכוון לעליות שברמה, כי אם לא נשאל ולא היה מנהג להיכנס לעליות מצפון וממזרח, מדוע הוא דן בהן?

ב. הסברא שהרדב"ז טעה בדבר משנה, במיקום כיפת הסלע בהר הבית, שכל המסתכל בהר הבית דרך שער הכותנה, או כל המביט על הר הבית מצפון, מבית הספר אל עמריה, ומאיזור בית הצלם יכול לראות זאת בפשטות - קשה לי מאוד. אפשר לומר שראשונים טעו, אך צריך סיבה טובה מאוד לומר כן.

ג. הרב זלמן קורן טען שיהודים כלל לא נכנסו להר הבית, ומוכיח זאת באופן יפה מיהודים שנשפטו על שעלו לגג מבנה המח'כמה במערב הר הבית. פלא לי שלא דן בתשובת הרדב"ז (ב, תרמח) שנשאל:

"שאלת ממני אודיעך דעתי במי שאנסוהו ליכנס לבית המקדש לעשות איזו מלאכה והגיע זמן תפלה ונמצא עומד בין כותל מערבי ובית

קדש הקדשים כיון שאמרו ז"ל לא זזה שכינה מכותל מערבי ומקום בית קדש הקדשים אין שם שכינה, לאי זה צד יהפוך פניו?"

ציור הר הבית מצפון מלפני כמאתים שנה המראה את הבתים גגין ועליות עליהן דיבר הרדב"ז
ניתן לראות את המבנים המקיפים את הרמה המוגבהת מצפון מערב ודרום. המבנים ממזרח לא נראים בציור

שש פעמים בתשובתו, בהקשרים שונים קובע הרדב"ז שכיפת הסלע נמצאת במקום המקדש:
א. קביעת הרדב"ז – אין ספק שמקום המקדש בכיפת הסלע
כתב הרדב"ז:

"וזה כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתיה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא".

ב. הפער בין גובה הכיפה היום לזמן הבית

על קביעתו שכיפת הסלע היא במקום המקדש מעיר הרדב"ז:

"וא"ת דהא תנן אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה שמה גבוהה מעל הארץ ג' אצבעות ועליה הארון נתון. ועתה שאלנו את פיהם ואמרו שהיא גבוהה מקרקעית הכיפה ג' קומות? ואנו רואין מבחוץ שעולים לכיפה במדרגות הרבה? כבר כתבתי על זה בתשובה (לעיל סי' תרלט) שקרקעית הבית חפרו אותו כמה פעמים לגלות היסודות ולכן הוא נמוך הרבה ממה שהיה מקודם".

הרדב"ז מקשה: הרי המקדש צריך להיות גבוה מכל ירושלים? ומתרץ שפני ההר בזמן הבית שונים מפני ההר היום. למרות הספיקות הללו שב וקובע הרדב"ז:

"מכל מקום - אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש הקדשים לצד מערב".

שלוש פעמים חוזר הרדב"ז: "הדבר ברור", "בלי ספק" "אין ספק" - אמת מוחלטת.

ג. הקיר המערבי של כיפת הסלע הוא הכותל המערבי של העזרה

"הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב, צריך לשער שיהיה בינו לבין הכיפה יותר מאחד עשר אמה שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל ועובי הכותל כי הכותלים נתקדשו".

כלומר, כאשר הערבים היו צריכים בעל מלאכה יהודי לעבודה בתוך כיפת הסלע, הם אנסו אותו להיכנס לשם. יש לנו עדות על לפחות יהודי אחד. הגיוני שרדב"ז ראה צורך להתייחס לנושא בגלל שהיו יהודים בודדים שאכן נכנסו; או בקבלת רשות - כמו אותו אומן יהודי בתשובה הנ"ל - או בהערמה.

נעיר כי אף אם נקבל את הסבר הרב קורן, אין בכך נפקא מינה לדיון הנקודתי שלנו לקמן.

כלומר, ממערב צריך לשמור מרחק של אחד עשרה אמה מכיפת הסלע. נקודת המוצא היא: כיפת הסלע היא במקום קודש הקודשים.

ד. היתר כניסה לשוק הכותנה – לפי המרחק מכיפת הסלע

“שיערתי שאין בכל הפתחים יותר קרוב לכיפה מאותו הפתח הקטן אשר משמאל לבאב אל קטאנין (לשער מוכרי הכותנה), ולכן צריך ליזהר מן העליות אשר על אותו פתח. וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצין ליכנס בשוק אל קטאנין, וזו חומרא יתירה כי אני שיערתי שיש משם עד הכיפה יותר מי”א אמה”. בפסקה זו נדון שוב לקמן, אך נקודת המוצא ממנה מתחילים למדוד את מקום העזרה – לא השתנתה.

ה. היתר כניסה על 40 אמה מהקיר הצפוני של כיפת הסלע

הרדב”ז מזהה עד היכן מותר להתקרב לכיפת הסלע מצפון:

“עוד דרך אחרת. רואין כאלו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח.”

כל הבתים והעליות שהם בתוך מ' אמה (=צפונית – ב.י.) לחוט זה הם בכלל הקדש. וכל שהוא חוץ לזה השיעור הרי הוא חול. ומ”מ לצאת מידי ספק צריך להתרחק מהחוט המתוח מכותל הכיפה הצפונית ארבעים אמה ברוחב באורך קפ”ז אמות מן המערב למזרח.”

ו. סיכום דבריו – להתרחק מן הכיפה

בסיכום תשובתו, מסכם הרדב”ז את הוראתו הלכה למעשה:

“אבל אתה תהיה מן הנזהרים ולא תכנס לא לבית ולא לעלייה אם לא תהיה רחוקה מהכיפה הרבה... שוב ראיתי וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי הילכך מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות, כ”ש בהצטרפות הספקות אשר כתבתי”.

לאורך כל התשובה – עשר פעמים! – חוזר הרדב”ז על זיהוי מקום המקדש על כיפת הסלע.

2. דברי הרדב”ז על זיהוי קיר העזרה הדרומי

כת”ר כתב: “קביעה מוחלטת אף היא ברדב”ז שהכותל הדרומי הקיים היום, שבו מדרש שלמה (אל אקצא) הוא כותל עתיק, והוא כותל העזרה”?! נתבונן בדבריו. הרדב”ז מוסיף להגדיר את גבולות העזרה, ובין השאר מזהה נקודות ציון בהר, שאינן מסתדרות לכאורה עם זיהוי כיפת הסלע כמקום קודש הקודשים.

אחרי שהרדב"ז זיהה עד היכן מותר להיכנס להר הר הבית במערב (י"א אמה מהכיפה), במזרח (קפ"ז אמה מכותל מערבי של הכיפה), ובצפון (ארבעים אמה מכותל צפוני של הכיפה) מזהה הרדב"ז עד היכן ניתן להיכנס בדרום ובצפון:

"ולענין הרוחב כבר ידעת כי רוחב העזרה מצפון לדרום הם קל"ה אמה, וכבר הנראה לעין כותל הדרום במקומו הראשון הוא שהרי העומד בקרן דרומית מזרחית רואה כי משם לצד דרום הוא עמק יהושפט. ולא היתה העזרה נמשכת לצד דרום אלא עד שם גם כי אבני היסוד ההוא הם אבנים גדולות מורה שהוא בנין קדמון".

לאיזה כותל מתכוון הרדב"ז? האם כוונתו לכותל הדרומי של הר הבית, היכן ששערי חולדה? לכאורה, היה מקום להבין מדבריו כך, הרי ממנו אפשר לראות דרומה את עמק יהושפט – נחל קדרון. אך הסבר זה לא יתכן לפי המשך דבריו:

"וא"כ סוף בנין הנקרא מדרש שלמה לצד הדרום הוא סוף העזרה אלא שהוא חוץ מקפ"ז אמה אשר ממזרח למערב והוא מכלל הר הבית ועד היום בנוי כיפין על גבי כיפין".

דבריו אלו קשים ולא מובנים, ואינני חושב שאני יכול לחדש בהם "פשט" חדש. אך ברור מדבריו כי מדרש שלמה, אל אקצא, הוא "סוף העזרה", מחוץ לרוחב קפ"ז אמה של העזרה. אם כן אי אפשר לומר שה"כותל הדרום" עליו דיבר הרדב"ז הוא הכותל הדרומי של הר הבית. הרדב"ז מוסיף לזהות את הכותל הזה:

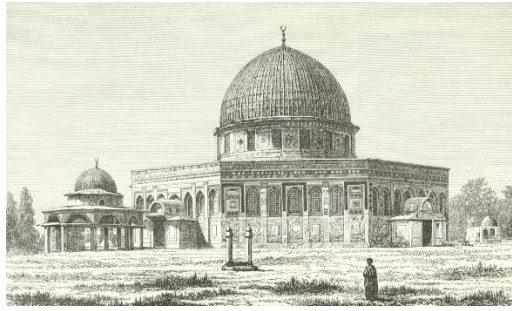
"מ"מ למדנו כי הכותל ההוא בעצמו היה כותל העזרה אשר לצד דרום. וא"כ צריך לשער אם העליות אשר כנגד כותל זה לצד צפון רחוקים מכותל זה קל"ה אמה אינם בכלל העזרה. ואני שיערתי שיש בין כותל זה של צד דרום עד הבתים והעליות אשר בנויות לצד צפון יותר מקל"ה אמה ואינם בכלל הקדש ומותר ליכנס להם".

משפט המפתח כאן הוא: "ואני שיערתי שיש בין כותל זה של צד דרום עד הבתים והעליות אשר בנויות לצד צפון יותר מקל"ה אמה". בפשט, הכוונה הבתים והעליות הנמצאים צפונית לכיפת הסלע, עליהם דן הרדב"ז בפסקה זו בתשובה. ומסביר הרדב"ז כי המרחק שלהם הוא יותר מקל"ה אמה מהכותל בדרום, הנ"ל. הדבר מוכח מהמשך דבריו באותה פסקה על העליות והבתים הנמצאים צפונית לכיפת הסלע:

"עוד דרך אחרת רואין כאלו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח כל הבתים והעליות שהם בתוך מ' אמה לחוט זה הם בכלל הקדש... ומ"מ לצאת מידי ספק צריך להתרחק מהחוט המתוח מכותל הכיפה הצפונית ארבעים אמה ברוחב באורך קפ"ז אמות מן המערב למזרח".

הרדב"ז מציע לנו שתי דרכים כיצד לדעת האם הבתים הצפוניים לכיפה נמצאים בתחום העזרה: 1. האם הם נמצאים קל"ה אמה צפונית לאותו כותל עתיק. 2. אם הם נמצאים 40 אמה צפונית לחוט של קיר כיפת הסלע הצפוני.

לאור זאת, ברור שכוונת הרדב"ז היא לא לכותל הדרומי, אלא לכותל עתיק שנעלם מאתנו מקומו במשך 400 שנה.

ציור: מבט מצפון על הרמה המוגבהת הר הבית לפני 200 שנה.
רואים כי עדיין לא היה כל ריצוף.

אודה, כי מילותיו "סוף בנין הנקרא מדרש שלמה לצד הדרום הוא סוף העזרה" לא מובנות לי. מה מדרש שלמה לכאן? אך ללמוד מכאן ש"כותל הדרום" שאותו זיהה הרדב"ז הוא הכותל הדרומי של הר הבית - זה הסבר לא מתקבל בדבריו. הן מהמשך המשפט: "אלא שהוא חוץ מקפ"ז אמה" אם "כותל דרום" הוא חוץ לקו הדרומי של קפ"ז אמה של העזרה - אז הכותל הנ"ל לא יכול להיות הכותל הדרומי! ראייה נוספת היא מההוא אמינא שהכותל הזה קרוב קל"ה אמה לעליות שנמצאות צפונית לכיפת הסלע. הכותל הדרומי של הר הבית רחוק כ-250 מטר מכיפת הסלע. ברור מתוך דבריו כי ש"כותל דרום" אין הכוונה לכותל הר הבית.

3. קושיות נוספות בלשון הרדב"ז

בדברי הרדב"ז יש קושיות נוספות. הוא דן על שוק הכותנה (באב אל קטנין) האם מותר להיכנס אליו. או שהוא מגדיר שמכותל מזרחי של הר הבית יש מרחק של ש"ג אמה לכותל מזרחי של העזרה. אך מכיוון שכת"ר לא ראה צורך לפרט אותם, לא אאריך בהם, ואינני חושב שיש לי מה לחדש בהם. רק אוסיף משהו עקרוני: יש הבדל מהותי בין סתירה בין שני זיהויים שונים, לבין הסבר לא מובן על מקום. אם הרדב"ז היה כותב בתשובתו – "כותל העזרה במערב צמוד לכותל המערבי של הר הבית", ומאידך היה כותב: "אין ספק כי הצ'חרא היא אבן השתיה" - הייתה לנו סתירה בדבריו בין שני זיהויים שונים. והייתה לפנינו עדות מוכחשת. אך כאשר הרדב"ז מזהה רק את כיפת הסלע כמקום המקדש שש פעמים, וכחלק מהגדרת המרחק בין כיפת הסלע לגבולות העזרה הוא נותן לנו נקודות ציון שאינן מובנות, ואולי אף אינן נכונות, אין בזה סתירה לזיהוי העיקרי.

משל למה הדבר דומה? לנוסע שיתאר את ישיבת מרכז הרב, יתאר את המבנה, המבנה הגדול נמצא על רחוב הרב צבי יהודה 12 (לפנים רח' בן דור), כמטחוי קשת לבית חינוך עיוורים. בעל שתי קומות ומרתף. ובסמוך אליו מבנה בן ארבע קומות עם מרפסות, וכו' וכו'. אך יוסיף ויתאר: בכניסה לישיבה יש 7 גרמי מדרגות. וכי במקביל לרח' הרב צבי יהודה נמצא רחוב סירקיס, וכי בישיבה יש מקומות ישיבה ל-250 תלמידים בלבד. האם לא נקבל את התיאור שלו? ! ברור שכן!

אם כת"ר יישב בבית דין, ותבוא לפני עדות על מקום מסוים כדברי הרדב"ז, והעד יזהה את המבנה העיקרי בלי ספק, שלוש פעמים. ועוד שש פעמים העד יזהה את המבנה בהקשרים שונים. ושלוש פעמים יתן נקודות ציון אחרות המתייחסות למבנה, אך לא בדיוק. האם הוא יפסל על כך בדרישה וחקירה? ! ברור שלא. כל אחד מאתנו

כאשר יתאר מקום מסוים באופן מפורט - יתכן שיהיו לו טעויות בפרטים, בתיאור לא מדויק, או לא מובן לשומעים. אך אין בכך כדי לערער על כוונת הרדב"ז הברורה. "הדבר ברור", "בלי ספק" ו-"אין ספק".

ב. ה'ספק ספיקא' בתשובת הרדב"ז

כת"ר כתב:

"בנוסף לכך הרדב"ז מתיר כניסה למקומות בהצטרפות של ספיקות שאינם רלוונטיים לעולים כיום להר, כלשון הרדב"ז בסיכום התשובה – "הלכך מותר להתקרב אל הפתחים ולעלות אל העליות כ"ש בהצטרפות הספיקות אשר כתבת"..."

אזכור הצטרפות הספיקות למרות שכבר התברר לרדב"ז שהעליות והפתחים רחוקים מספיק מכיפת הסלע לשיטתו, מחליש את ההסתמכות שלו עצמו על קביעתו. הנה כי כן, הרדב"ז עצמו לא סמך על הקביעה כי קה"ק הוא בכיפת הסלע על מנת להתיר את הכניסה לפתחים ולעליות ונזקק לצירוף ספיקות, כיצד נוכל אנו להתייחס אליה כאל קביעה מוחלטת בלא עוררין? לו לרדב"ז היתה מסורת ברורה ומוחלטת שכיפת הסלע היא אכן מקום קה"ק, לא היה הרדב"ז נצרך להוסיף את ענין הספיקות, אחר שכבר כתב שהפתחים והעליות הנידונים בוודאי רחוקים מכיפת הסלע. בהכרח גם קביעתו של הרדב"ז בנוגע למקום קה"ק איננה מוחלטת".

ועוד הוסיף כת"ר:

"עיון ודקדוק בתשובת הרדב"ז מעלה תמיהות בנוגע ליכולת ההסתמכות עליה כשלעצמה על מנת להתיר עליה להר כפי שנעשית כיום. הרדב"ז בתשובתו עוסק אך ורק בעליות ובפתחי השערים של הר הבית ותו לא. מעולם לא התיר הרדב"ז כניסה רגלית לשטח הר הבית עצמו כפי שעושים כיום". גם כאן לא הבנתי את דבריו; נכון, הרדב"ז לא דן על כניסה להר הבית, אלא על כניסה לבתים גגות ועליות מעל העזרה עצמה. שאסורה באיסור כרת, וקשה להתיר להיכנס במקום כרת תוך הכרעה במחלוקת לגבי גגין ועליות. איך אפשר להתעלם מזה שהרדב"ז בתשובתו, מיוזמתו, מסרטט את גבולות לתחומים המותרים לכניסה בהר הבית, שאין בהם חשש כניסה לעזרה. כפי שראינו: "...או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב..." , "ומ"מ לצאת מידי ספק צריך להתרחק מהחוט המתוח מכותל הכיפה הצפונית ארבעים אמה...".

מי נכנס מהפתח? מי צריך להתרחק? זה שנמצא מחוץ להר? ! ברור שהכוונה למי שנמצא בהר הבית! כאן הרדב"ז לא מזכיר כלל דין ספק ספיקא.

יתרה מזו, בסיכום דבריו הרדב"ז לא מסתמך על ספק ספיקא:

"אבל אתה תהיה מן הנזהרים ולא תכנס לא לבית ולא לעלייה אם לא תהיה רחוקה מהכיפה הרבה".

הרדב"ז מסיק להלכה שלא לעלות לגגין והעליות שהם על מקום העזרה - למרות הספק ספיקא.

ומוסיף הלכה למעשה:

...שוב ראיתי, וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבתי, הילכך מותר להתקרב אל הפתחים, ולעלות אל העליות, כ"ש בהצטרפות הספקות אשר כתבתי".

כלומר, מכיוון שהעליות הם רחוקות ממקום המקדש – כן מותר לשואל לעלות בהם. כאן הרדב"ז מוסיף את הספק ספקא בלשון: "כל שכן בהצטרפות...", אך כצירוף. למה הרדב"ז היה זקוק לצירוף הזה? ראינו שהרדב"ז שיער את מיקום גבולות העזרה המדויקים. למשל, שכותל מערבי של הכיפה הוא כותל קודש הקודשים, וצריך להתרחק רק 11 אמה מכותל מערבי של הכיפה או שצריך להתרחק מ' אמה מכותל צפוני של הכיפה, וכדומה. כת"ר כבר עמד על הקושי בזיהוי גבולות העזרה המדויקים. הרי הצ'חרה היא סלע ענק, בקוטר של 13 מטר, דבר היכול לשנות את הזיהוי לכאן ולכאן. מן הסתם הרגיש בה גם הרדב"ז. לכן, הלכה למעשה, רצה הרדב"ז לצרף את הספק ספקא, גם לעליות הרחוקות מן הכיפה, מספק אולי הם מהעזרה. החידוש הלמדני של כת"ר בדעת הרדב"ז לגבי הגדרת הספק אותו ניתן לצרף לספק ספקא, אינו נוגע לענייננו, כי כאמור הדיון על ספק ספקא הוא על גגין ועליות של העזרה, ולא לגבי כניסה להר הבית.

ג. דברי הרדב"ז הובאו להלכה בדורות מאוחרים יותר

כת"ר כתב:

"על כן כאשר נזקקו גדולי ירושלים, שהכירו את המציאות לאשורה, להכריע להלכה למעשה, לא סמכו את ידם גם על המצטטים [של תשובת הרדב"ז] במשך הדורות שרגלם מעולם לא דרכה בירושלים".

והדברים מתמיהים! החיד"א, שחי בירושלים מאה חמישים שנה אחרי הרדב"ז כותב בברכי יוסף (או"ח תקס"א, ג): "מותר להתקרב אל פתחי בית המקדש ולהכנס לעליות אשר סביב בית המקדש, הרדב"ז בתשובה תרצ"א. ועיין בס' דרך הקדש למהר"א".

במילים אחרות מותר לעלות לגגין ועליות שמעל העזרה. אינני מבין איך אפשר להיכנס לאזור העזרה בלי להיכנס להר הבית? אם כן, החיד"א הכיר את תשובת הרדב"ז, וקיבל אותה להלכה. תשובת הרדב"ז הובאה גם בשערי תשובה, טוב, הוא חי בגולה. אך היא הובאה גם בכף החיים (שם אות ח) שגר בירושלים. אם הם לא קבלו את זיהוי הרדב"ז מדוע הביאו את דבריו ללא כל הסתייגות? ! האם הם לא חששו שנטעה ונקבל את דבריו להלכה כפשוטם? בפירוש על הרמב"ם 'מעשי למלך' (הלכות בית הבחירה ז, טו) לרבי ישעיה זילברשטיין, שחי בצעירותו בירושלים ואחר כך חזר להיות אחד מגדולי רבני הונגריה, הוא מביא את תשובת הרדב"ז ומנסה ליישב אותה עם המנהג שרווח בירושלים כנראה גם בזמנו שלא להיכנס לשוק הכותנה:

"וברדב"ז ... 'וכבר שמעתי על קצת חכמים שלא היו רוצים ליכנס בשוק אל קטאנין וזו חומרא יתירה כי אני שערתי שיש משם עד הכיפה יותר מ"א' ... ואמנם לפי מה שבארנו הטעם לאו משום כיפה נגעו בה אלא משום הר הבית גופיה".

נזכיר גם את דברי הב"ח שחי בפולין שני דורות אחרי הרדב"ז שכתב (או"ח תקס"א, ג):

"מצאתי בליקוטים: כשאדם בא לירושלים ורואה את הקובה של בית המקדש שהיא עזרה, אז חייב להשתחוות כנגדה ולקרוע את בגדיו ולבכות ולהתאונן ולהתאבל ולדאוג על חורבן בית המקדש..."

אינני יודע מה הוא ספר הליקוטים, אך הב"ח מסיק הלכה למעשה (אמנם לגבי הלכות קריעה) שצריך לקרוע כאשר רואים את הכיפה על מקום המקדש - קובה בלשונו ('קובה' פירושו אוהל, רחב מלמטה וצר מלמעלה, רש"י מנחות לא ע"ב ד"ה שלא יעשנה, וערוך ערך קבה. כמובן, הוא בא לרמוז גם לקובה של זנות).

נעיר על דברי כת"ר בשם הרב טוקצ'ינסקי:

"שנית שבכלל אין עמדת הסלע מתאימה לעמדת האבן השתיה לפי המידה מכותלי המזרח ומערב של הר הבית עד שהחוקרים בטלוהו מיחס אל האבן השתיה. וגם לדידי שעמלתי ע"י שתי השערות חדשות להתאים את קרן מערבית דרומית שלו למקום נקודת אבן השתיה – אינן אלא השערות באין בטוחות על זה. ומכיון שהאבן הלזו אינה מוכיחה על עצמה – כיצד תוכיח על מקום המזבח?"

יש הבדל מהותי בין דיון על מקום המזבח, שצריך להיות מכוון ביותר, לבין זיהוי מקום המקדש. אף אחרי זיהוי הרדב"ז העירוני עם כיפת הסלע כאבן השתיה, הרי גודל הסלע החשוף הוא בקוטר 13 מטר! כאשר יש סטייה כזו, קשה מאוד למקם באופן ודאי את מקום המזבח. ומי שמעיין בספרו רואה שהציטוט הנ"ל דן בזיהוי מקום המזבח. אין בכך כל הוכחה, או הסתייגות של הרב טוקצ'ינסקי מהרדב"ז. ראה גם בספרו של הגרצ"פ פרנק 'מקדש מלך' הדין בדברי הרב אליהו גוטמכר המציע לאתר את מקום המזבח על פי דעת הרדב"ז, וראה שם (עמ' קכה) כי הרב פרנק מקבל את דברי הרדב"ז, אך סובר שאי אפשר למצוא את מקום המזבח על פיהם בגלל הקושי למקם את קודש הקודשים על אבן השתיה.

עוד בדעת חכמי ירושלים במשך הדורות, נדון בהרחבה בפרק ג.

ד. סיוע טופוגרפי וארכיאולוגי לשיטת הרדב"ז

כת"ר כתב:

"אין ספק בכך שהרדב"ז הסתמך על מיקום קירות הכיפה המוסלמית משום שבניה על גבי יסודות קדומים היא דבר ידוע ומקובל בבניה הקדומה. יסודות ההיכל והעזרות לכשעצמם מהווים סימן מובהק לבניין המקדש... אילו ידע הרדב"ז שישודות ההיכל אינם עומדים בבסיס כותלי כיפת הסלע וכי אין קשר בין המבנה אותו בנה עומר למבנה ההיכל, ואם כן אין כל זכר ליסודות ההיכל, האם גם אז היה פוסק הרדב"ז בלא ספק שהסלע בכיפת הסלע הוא מקום קודש הקדשים?"

כלומר, כבודו מנסה להבין, מהיכן הרדב"ז ידע? מסביר כת"ר מן הסתם הרדב"ז התבסס על מחקר ארכיאולוגי טופוגרפי, ומכיוון שהנתונים עליו הוא התבסס מוטעים, גם הזיהוי שלו מוטעה.

הנחה זו של כת"ר איננה נכונה. הרדב"ז כלל לא התבסס על ניתוח הנתונים בשטח! הוא שלל לחלוטין את ההשוואה בין המצב הארכיאולוגי – טופוגרפי היום למצב שהיה בזמן הבית. הרדב"ז נשאל (ב, תרלט):

"שאלת ממני דמקראי משמע דהר הבית והמקדש גבוה מירושלם... ועתה אני רואה שהיא גבוהה מהר הבית מכל סביבות הבית חוץ מצד הדרום?"

עונה הרדב"ז:

"דע כי ב' דברים גרמו זה: והוא כי בהיות כי עכו"ם כבשו את הבית כמה פעמים ומשנאתם אותו ערו ערו עד היסוד בו ועוד כדי שלא יהיה גבוה ממקום שלהם ולפי שהמקום מדרון הגשמים היו שוטפין מידי שנה בשנה את העפר שהיה תיחוח ומוליכין אותו עד ששפל קרקעות הר הבית וגם מלכי העכו"ם היו חופרים כדי לגלות יסודות הבית לבנות עליהם חומת הבית".

כלומר, לדעת הרדב"ז מפלס הר הבית היה בגובה הר הזיתים והעיר העליונה, עשרות מטרים יותר גבוה מגובהו היום! היום! אנו סוברים שגובהו של הר הבית דומה למה שהיה בזמן הבית. אבל, הרדב"ז עצמו סבר אחרת. אנו רואים שהוא לא התבסס על ארכאולוגיה וטופוגרפיה שראה בימיו. ברור כי הרדב"ז התבסס רק על המסורת – אותה בירר היטב כמו שיתבאר.

נוסיף עוד; אם המחקר המדעי היה סותר לחלוטין את דברי הרדב"ז – אולי היה לנו יותר קשה לסמוך על דבריו. אבל, כל הראיות הטופוגרפיות והארכאולוגיות מהוות סיוע לשיטת הרדב"ז. רוב מוחלט של החוקרים והארכאולוגים מקבלים את הזיהוי של הרדב"ז! שיטת הרדב"ז מסתדרת (ובוודאי לא סותרת) עם הטופוגרפיה של ההר, כמו שהוכיח באופן נפלא הרב זלמן קורן שליט"א במאמריו ובספריו. מה גורם לנו לשלול את המסורת עלה הוא מתבסס בגלל פרט כזה או אחר?

יתרה מזו; במחילה, שום חוקר לא מקבל את השיטה הדרומית של כת"ר! אפילו "אבי השיטה" האדריכל טוביה שגיב, נאלץ להקטין את גודל האמה ל 42 ס"מ ולהותיר את הרמה המוגבהת מחוץ להר הבית, בגלל חוסר התאמה בין שיטה זו לדברי יוסף בן מתתיהו. שיטה זו מאוד לא מסתברת, לא עם הנתונים בשטח, ולא תיאור יוסף בן מתתיהו. ראינו את העבודה הקשה שעשה כת"ר, אך במחילה לא כל מה שמביא כמקור מחזק לדעתו הוא הוכחה ניצחת, ולא כל קושיא מנתון בשטח היא קושיא עצומה. וכבר נכתבו על הזיהוי של מקום המקדש בדרום או בכיפת הסלע מאמרים רבים, דעת הרוב המוחלט של החוקרים ברורה, ואין מה להוסיף מעבר להם.

אך נראה לי שנקודת המוצא של הדיון הוא אחרת לגמרי. והיחס לתשובת הרדב"ז צריך להיות אחר לגמרי. כפי שנראה לקמן בדברי הגר"א שפירא זצ"ל.

ה. השוואה לדיון בזיהוי יהודי אתיופיה של הרדב"ז

כת"ר הוסיף על הרדב"ז חבילת שאלות, ומסתפק: אולי אם היה יודע את נתון זה היה מכריע כך ואם היה יודע נתון נוסף היה מכריע אחרת. לשם השוואה איך צריך ללמוד זיהוי ראשונים נעייין בזיהוי מפורסם נוסף של הרדב"ז לגבי יהודי חבש, אתיופיה.

נשאל הרדב"ז (ז,ה):

"שאלת ממני אודיעך דעתי במי שקנה עבד חבשי מאותם היהודים הדרים בארץ כוש, איך יתנהג עמו? אם יוצא בשש או לא? וכל הדינים הנוהגים בעבדים אם נוהגים בו או לא?

תשובה: ... זה שקנה העבד החבשי, כיון שנתברר לו שהוא יהודי אין זה אלא **פדיון שבויים** לא קנין עבדים, והמצוה היתה מוטלת על כל ישראל לפדותו כדי שלא יטמע בין העכו"ם... אבל אלו הבאים מארץ כוש הם משבט דן **בלי ספק** ומפני שלא היו ביניהם חכמים בעלי קבלה תפסו להם פשטי הכתובים אבל אם היו

מלמדים אותם לא היו פוקרים בדברי רבותינו ז"ל והוי כתינוק שנשבה לבין העכו"ם... אבל לענין יוחסין אני חושש שמא קידושיהן קדושין וגיטם אינו כתיקון חז"ל שהרי אינם יודעים כלל בטיב גיטין וקידושין".

הדברים חוזרים בתשובה אחרת (ב,ריט)

"מעשה היה באשה כושית מארץ כוש הנקרא אלחבש **שנשכית**... נתברר שהיא מזרע ישראל משבט דן אשר שוכנים בהרי כוש... ומ"מ מודה אני שאם היו מסכימים כולם לבא לדת חברות ולקבל עליהם קבלת רז"ל להיות כמונו הייתי מתירם לבא בקהל עם הסכמת החכמים נר"ו. והטעם כי כל קדושיהם הם בעדים מהם שהם פסולי עדות וכמו שכונסה כך פוטרה... ולא הייתי חושש לחששא זו כדי להסיר שם האומה הזאת מפני שהיא חששא רחוקה..."

תשובה זו של הרדב"ז לכאורה קשה; מניין לרדב"ז שיהודי חבש הם משבט דן? הרי עשרת השבטים הוגלו צפונה? בנוסף, אשור כלל לא כבשה את מצרים? ועוד, משבט דן היה נתק בין יותר מאלפיים שנה, והוא לא נזכר לא בגמ' ולא במדרשים, ומניין לרדב"ז שזהו שבט דן? מכוח שאלות אלו, מקשה גם הציץ אליעזר (יב,סו):

"ובקריאה בספר שבילי עולם ח"ג מאת הרב שמשון בלוך הלוי ז"ל במאמר נדחי ישראל אשר אסף ומביא דעות שונות אדות הפלשים, יוצאים בהרושם כי עדיין לא ברור כלל אם אמנם מוצאם מהיהודים לפי דין תורה, וכי עכ"פ מעורב בתוכם הרבה ממוצא לא יהודי, ובכלל אין להם ספר דברי הימים ממקורות, וכל עדותם עדות שבעל פה הוא... וכה ראיתי גם בספר אוצר ישראל ערך פלשים... ובכלל הוא מביא שבעיני רבים ושלמים מחוקרי זמננו הפלשים יושבי ארץ כוש אינם מעדת ישראל ולבבם נוטה לחשוב אותם בתוך כתות הנוצרים המתקרבים לדת היהודים... מעתה דעת לנכון נקל להשכיל ולהבין מה דינם של הפלשים..."

הרב משה פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ד,מא) מוסיף:

"הנה כפי בקשתך, באתי בזה לאשר מה שכתבת בשמי לפני כמה שנים אודות 'הפעלאשעס', שידוע מה שכתוב בשו"ת רדב"ז שמשמע שמחזיקם כיהודים. אבל לדינא קשה לסמוך על זה, שלא ברור אם הרדב"ז ידע היטב המציאות אודותם וגם לא ברור אם עד זמננו לא נשתנה מצבם. אבל לדינא אינם באיסור ממזרות וכעין שהרדב"ז מזכיר שם, שהרי יש בהם כמה וכמה ספיקות... ולגבי יהדותם, נחשב לנו בספק, ויש להצריכם גירות אמיתי, קודם שנתירם לבוא בקהל. אבל גם קודם גירותם יש מצוה להצילם משמד ומסכנה כדין כל ישראל ש"ספק נפשות להקל... גם שכאן הספק הוי בעצם ייחוסם כיהודים וגם יש לידע שאפילו אם לדינא אינם יהודים, מ"מ מאחר שחושבים שהם יהודים, ומוסרים נפשם על יהדותם, מחויבים להצילם..."

מקשים הציץ אליעזר הגרמ"פ: מניין הרדב"ז ידע? הרי הרדב"ז כלל לא היה בחבש, אלא שמע משמועות? ועוד; תשובת הרדב"ז כלל לא דנה האם הם יהודים או לא, אלא לגבי פדיון שבויים, הצלת נפשות, בדיון זה מספיק רק ספק בשביל להציל. אם כן, אין לנו פסק הלכה למעשה שהם יהודים?

אין ספק כי הזיהוי של יהודי אתיופיה קשה יותר מזיהוי כיפת הסלע כמקום המקדש. הרי הרדב"ז לא היה כתב שהם יהודים הלכה למעשה, אלא לגבי דין הצלת נפשות, בו אנו מתייחסים לספק כודאי. ועוד הרדב"ז עצמו לא

היה באתיופיה. ועוד מי יאמר שאותם פלאשים עליהם דיבר הרדב"ז הם אותם יהודי אתיופיה שאנו מכירים היום? כאן דעת החוקרים האנתרופולוגים שוללת לחלוטין את דברי הרדב"ז שיהודי אתיופיה הם משבט דן. לאור זאת, איך ניתן לקבל את תשובת הרדב"ז?

כדי לראות איך צריך ללמוד תשובות של גדולי המשיבים ובעיקר הרדב"ז נעיין בדבריו של חותנך זקנך, הגר"א שפירא זצ"ל:

"החלטות הרה"ר אינן מסתמכות על מאמרים או מחקרים של חוקים אפילו תורניים או רבנים אלא על דברים של פסקי הלכה... רבותינו הקדמונים בשעה שכותבים פסקי הלכות עליהם נאמר: הראשונים כמלאכים, ורוה"ק היתה שורה עליהם אז, ואם נכתבו ונשארו לדורות – הרי זה אות נוסף לסייעתא דשמיא שכל פסוק זקוק לה.

מהקדמונים שכתבו על ענין יהודי אתיופיה כפסק הלכה הם הרדב"ז ותלמידו מהר"י קשטרו... אין בכוח רבני דורנו לדחת פסק הלכה שפסק הרדב"ז שהיה גדול הדור, ובין תלמידיו המפורסמים היו האר"י הקדוש, ורבי בצלאל אשכנזי, והיה מגדולי המשיבים בכל הדורות ומימיו אנו שותים, ובין שואליו נמנו רבותינו הב"י והמבי"ט והריב"ל והרשד"ם ועוד גדולי הדורות.

והנה הרדב"ז כותב שהם יהודים בלי ספק, ואנן נימא שהם לא יהודים, אתמהה".

גם אני הקטן רואה את מה שכתב כת"ר:

"לא מתקבל על הדעת שלרדב"ז היתה מסורת הלכתית בדבר מיקום קודש הקדשים. הזיהויים השונים של נוסעי המסעות במשך הדורות על פי המקובל והרווח, אינם עולים בקנה מידה הלכתי... אין אנו יכולים להתחקות אחר מקורה של הנחה זו בדבר כיפת הסלע. אם נשתרשה מידיעה משמועות או מאגדות מוסלמיות ונוצריות".

האם כדי לאסור עלייה להר הבית הכול מותר? הרדב"ז כותב חוזר ומשלש: "הדבר ברור", "בלי ספק" ו"אין ספק", וכת"ר מטיל בו רפש כאילו דעתו התגבשה משמועות ואגדות נוצריות ומוסלמיות? ! וכל זאת בשם חותנך-זקנך הגר"א שפירא זצ"ל? ! אתמהה.

ברור כי זיהוי מקום המקדש ודאי וחזק לאין ערוך מזיהוי יהודי אתיופיה:

- על זיהוי יהודי אתיופיה אומר הרדב"ז "בלי ספק", ובזיהוי מקום המקדש הרדב"ז משלש: "הדבר ברור", "בלי ספק", "אין ספק".

- בשונה מזיהוי הרדב"ז לגבי יהודי אתיופיה בו החוקרים אינם מקבלים את דעתו, לגבי זיהוי מקום המקדש – רוב החוקרים סוברים כמותו.

- בזיהוי יהודי אתיופיה – לא ברור לנו איך עברה המסורת, ולגבי זיהוי מקום המקדש ידוע לנו שהיו יהודים בירושלים במשך כל הדורות (יוסבר לקמן) ויש עדויות עם אותה מסורת כבר 800 שנה לפניו.

- שבט דן גלה יותר מ-600 שנה לפני חורבן בית שני. כך שהמסורת הייתה צריכה להישמר במשך יותר זמן.

- הרצון להעביר את הזיהוי המדויק של מקום המקדש לדור שאחריו הוא ציפור נפשו של כל יהודי באשר הוא. זיהוי שבט דן חשיבותו פחותה.

- בזיהוי מקום המקדש, יש עשרות רבות של מקורות חשובים המאששים את זיהוי הרדב"ז. לגבי זיהוי יהודי אתיופיה יש זיהויים בודדים, וחלקם מפוקפקים, כמו סיפורי אלדד הדני.

- יש רצף של נוכחות יהודית בירושלים (כמבואר לקמן), דור אחר דור, עם יהודי אתיופיה היה נתק של אלפי שנים.

- הרדב"ז לא היה בחבש, ולכן יכולת הביורור שלו האם המסורת נכונה חלשה. לעומת זאת, הרדב"ז היה חי בירושלים.

- לגבי זיהוי יהודי אתיופיה הרדב"ז לא פוסק הלכה למעשה, אלא רק לגבי הצלת נפשות (כפי שעומד על כך האגרות משה), כאן הרדב"ז פוסק על פי הזיהוי שלו - הלכה למעשה.

- כת"ר מנסה לחדש בדבריו רף הלכתי: לא מספיק שהקביעה על המסורת נאמרת בתשובה הלכה למעשה, אנו צריכים לדעת בביורור שהלכה למעשה נהגו על פיה. האם אנו מכירים אחד מבני אתיופיה שהתקבל כיהודי בקהילות ישראל הלכה למעשה? הרדב"ז דיבר על דיני עבד עברי, ופדיון שבויים, ואין מקור נוסף שנהגו הלכה למעשה. (נעיר כי אפילו הגר"מ פינשטיין והציץ אליעזר לא שוללים את הרדב"ז מכוח דרישה של קנה מידה הלכתי כזה).
כת"ר כתב:

"רבינו עובדיה מברטנורא כתב באיגרת – "גם חקרתי על אבן השתיה ששם היה הארון מונח. ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה גבוה וכו'". רבינו עובדיה מברטנורא לא מכריע ואיננו קובע באופן מוחלט היכן מקום אבן השתיה, הוא משתמש בלשון מסופקת ומסוייגת – "ורבים אומרים..." אם כן יש כאן למעשה קביעה ברורה שהתיאורים במשך הדורות, אין בהם בכדי להכריע באופן וודאי ומוחלט והדעה הרווחת אין בה בכדי לקבוע בלא ספק, בקנה מידה הלכתי, היכן מקום אבן השתיה". (יש לדון בדבריו של כת"ר: הלשון רבים אומרים משמשת בהרבה מקומות לפסיקת הלכה, לשון "רוב" הדעות ראה ריטב"א גיטין פט, ב ועוד) ראה פלא; באותו מכתב עצמו הרע"ב מתייחס גם לפלאשים (אגרות ארץ ישראל, יערי):

"ואני ראיתי שנים מהם במצרים, והם שחורים מעט אבל לא כבני כושיים, ולא יכלו להבחין מהם אם הם שומרים תורת הקראים או תורת הרבנים... והם אומרים שמתחילים לשבט דן".

לשונו כאן, הרבה יותר מסופקת ומסוייגת; לא "רבים אומרים", רק הם עצמם אומרים. האם יש כאן ראייה כנגד? הרי: "יש כאן למעשה קביעה ברורה שהתיאורים במשך הדורות, אין בהם בכדי להכריע באופן וודאי ומוחלט והדעה הרווחת אין בה בכדי לקבוע בלא ספק, בקנה מידה הלכתי"? מדברי הגר"א שפירא זצ"ל ומתשובות הגר"ע יוסף זצ"ל נוכל ללמוד את היחס הנכון והראוי לרדב"ז.

ו. תשובת הרדב"ז נשענה על מסורת

תשובת הרדב"ז בעניין זיהוי כיפת הסלע כמקום קודש הקודשים, נשענה על המסורת. אין לי למנות כרוכל שוב את כל עשרות המקורות המצביעים על כך.

לעניין מה שכתב כת"ר:

"רבות בשנים בתקופות שונות, לצערנו הגדול, לא היו יהודים בירושלים כלל, מחמת שגורשו ולא הורשו להתיישב בה, ומחמת שנטבחו רח"ל ומתו על קידוש השם. עצם האפשרות שמדובר במסורת

המסורה מדור לדור על קדש הקדשים קלושה ביותר... וכי יתכן שרק מקום קודש הקדשים ישמר במדויק במשך כל הדורות?"

מסתבר שהרדב"ז חלק על כת"ר. כדי לבסס את דעת הרדב"ז. הדברים התבארו באריכות בקונטרס 'המסורת על מקום המקדש' מאת הרב נעם שפירא והרב יוסי פלאי (בימים אלו עובדים כדי להוציא קונטרס זה כספר במהדורה מהודרת עם הוספות והשלמות).²

כיפת הסלע קיימת מעל 1,300 שנה במתכונתה הנוכחית. לא נמנה כאן כרוכל את עשרות המקורות המעידים על כך שהמוסלמים בנו את כיפת הסלע על זיהוי היהודים. אמת, שברוב המקורות אין בכדי להוות מקור הלכתי לזיהוי כיפת הסלע כמקום המקדש, אך המקורות הללו בצירוף תשובתו ההלכתית של הרדב"ז – מהווים יחידה אחת. אם יש ידיעה שאנו יודעים שעברה מדור לדור במשך אלף שנה, והרדב"ז פוסק הלכה על פיה – זו בדיוק המסורת ההלכתית! כאמור, בין חורבן המקדש לבניין כיפת הסלע עברו כ 600 שנה, בהם הנוכחות היהודית בירושלים לא

² נביא מעט מן המקורות. דור אחרי דור. במשך 662 השנה שבין חורבן הבית לבניין כיפת הסלע.

65 שנה אחרי החורבן היה מרד בר כוכבא. ברור שעד אז מקום המקדש היה גלוי, יש לזה מקורות רבים והמפורסם שבהם ממעשה רבי עקיבא בסוף מכות.

בדור שאחרי גזרת אדריאנוס, מצאנו שתנאים עלו לירושלים: רבי אלעזר בן שמוע (קהלת רבה פרשה יא, א), רבי יוסי (ברכות ג, א). מקור מפורש על הר הבית נמצא בסדר אליהו רבה (כח): "שוב פעם אחת נכנס ר' נתן לבית המקדש ומצא בית המקדש חרב וכותל אחד עומד".

בדור החמישי לתנאים אנו מוצאים בירושלים את רבי ישמעאל בנו של רבי יוסי (שראינו שהיה בירושלים), (ברכות ס, א, בראשית רבה פא, ג).

בדור הראשון לאמוראים מופיעה בירושלמי (מעשר שני פ"ג ה"ו):

"רבי חנינא ורבי יונתן ורבי יהושע בן לוי עלו לירושלים. נתמנו להם פירות ובקשו לפדותן בגבולין. אמר לון חד סבא אבוכון לא הוו

עבדין כן אלא מפקרן חוץ לחומה ופודין אותן שם".

מקור זה חשוב, כי הוא גם מעיד על מסירת מסורת מדור לדור של תושבי ירושלים. גם את חנינא ורב הושעיא אנו מוצאים אז בירושלים (מכות

יט, ב).

בדור השני והשלישי לאמוראים אנו מוצאים בירושלים (ברכות פ"ט ה"ב) על חמר יהודי שהיה בירושלים בתדירות רבה. את דברי רבי זעירא (שיר השירים רבה ח, ג): "ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז – מה צורה זו אף על פי שהיא מטשטשת מקומה ניכר, כך אף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו פעמי רגלים שלהם ג' פעמים בשנה". בדור ההוא שאל רבי ירמיה (בשבועות יד, ב): "בן בבל שעלה לארץ ישראל ונעלם ממנו מקום מקדש, מהו?" והעירו תוס': "צריך לפרש דבזמן הזה מיירר... ומכל מקום נקט בן בבל לפי שבני ארץ ישראל רגילים להכיר יותר".

בדור הרביעי והחמישי לאמוראים הייתה גזרה של הקיסר קוסטנטינוס שלא יגורו יהודים בירושלים. אף על פי כן, אנו מוצאים מקורות רבים על יהודים בירושלים באותו דור: כמו שאנו רואים בדברי רבי ברכיה (איכה רבה א, נט) שאף בימיו הייתה עליה לרגל. הירושלמי (מעשר שני פ"ג ה"ו) מובא שהאמוראים אף עלו להר הבית השאירו את סנדליהם בעובי השער: "רבי יוחנן בר מרייה בשם רב פנחס. מן מה דאנן חמיי רבנן שלחין סנדליהון תחת האגוף של הר הבית, הדא אמר שלא קדשו תחת האגוף של הר הבית".

הרי לנו כי 300 שנה אחרי חורבן הבית – בזמן הגזרות הכי קשות שלא נתנו ליהודים לגור בירושלים – יש עדות דור אחר דור שהיו יהודים בירושלים, ואף עלו להר הבית.

לאחר חתימת התלמוד והמדרש, אין לנו עדויות יהודיות מאותה תקופה. לא מארץ ישראל ולא מבבל. אבל ממקורות נוצריים אנו יודעים שהיה יישוב בירושלים כל אותו הזמן. ראה (ש. קליין, מבוא לספר הישוב) ובמקורות נוספים. תקופה זו הייתה תקופת פריחה בארץ, כמו שאנו רואים מעשרות בתי הכנסת ששופצו ונבנו באותה תקופה. לא סביר כי דווקא אז אבדה המסורת.

הרי לנו שיש לנו ידיעה על רצף יהודי בירושלים בו אב יכול להצביע לבנו באצבע על מקום המקדש, בפסגת הר הבית ולומר לו – ראה בני, הסלע בראש ההר – הוא מקום בית המקדש.

פסקה, דור אחר דור. ומה חשוב ליהודי בירושלים אם לא להעביר את המסורת על מקום המקדש? ! הרי לשם הם היו פונים שלוש פעמים ביום !

העובדה שהסלע הצ'חרא נמצא בפסגת ההר הקלה על העברת המסורת, מסתבר שאב יכל לומר לבנו: "בתפילת מנחה תתכוון לערמת האשפה שבראש ההר, שם יש סלע ענק במקום שבו היה קודש הקודשים".

יתרה מזו; לא היה שום ערעור על מסורת זו במשך הדורות מאז חורבן הבית – ועד לפני מאה שנה. לא מצינו כל מקור של משהו שיצא כנגד הזיהוי הזה ואמר: "מקום המקדש הוא בדרום הר הבית או בצפון". לא מצינו אף מקור האומר: "יש אומרים שמקום המקדש הוא במקום כיפת הסלע, ואינני יודע על מה הסתמכו". עד שיצא מפי גויים לפני מעט יותר ממאה שנה. (בדברי הכפתור ופרח נדון בפרק הבא)

וכי מעלה כת"ר על דעתו, שהרדב"ז יפסוק הלכה על פי מסורת מבלי לברר את הפרטים לאשורם? ! גם הגר"ש גורן זצ"ל שזיהה את כיפת הסלע עם מקום המזבח, לא שלל את המסורת שכיפת הסלע היא במקום המקדש, אלא נתן לה אוקימתא אחרת – שהיא במקום המזבח, כפי שמבואר בספרו (למשל, במהדורה החדשה עמ' 218, עוד).

ז. רובו מן הדרום

סיוע נוסף לדברי הרדב"ז שלא הוזכר הוא בדברי הרמב"ם בהסבר המשנה של "רובו מן הדרום".

כת"ר כתב על תשובת הרדב"ז:

"רובם המוחלט של אותם הפוסקים המצטטים חיו בגולה, מעולם לא ראו את הר הבית בעיניהם ולא היה ביכולתם לעמוד על הסתירות המציאותיות הרבות".

מדבריו אני רואה שהוא מסכים ששני ראשונים שנחלקו במציאות, וכתבו את דבריהם בחוץ לארץ, ובאנו לירושלים, ואנו רואים שהמציאות מוכיחה כדברי אחד הראשונים – נכריע כדבריו, מתוך ידיעה שגם החולק, אם היה נמצא כאן עמנו ורואה את המציאות – היה מסכים לדבר.

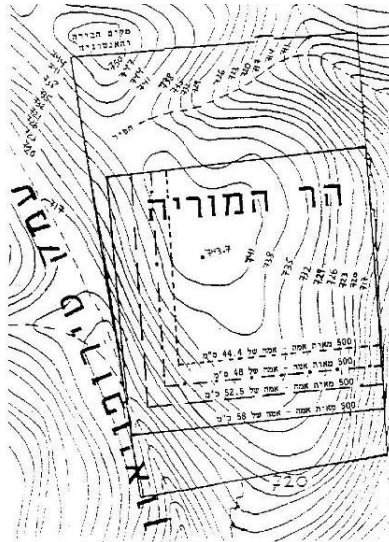
דוגמא מפורסמת היא דברי הרמב"ן (בראשית, לה, טז) על זיהוי קבר רחל:

"כברת ארץ - מנחם פירש לשון "כביר", מהלך רב. ... זה כתבתי תחילה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל. והנה הוכחש הפירוש הזה. ... וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימן רחוק ממנה כארבע פרסאות, והרמה אשר בהר אפרים (ש"א א א) רחוק ממנה יותר משני ימים. על כן אני אומר שהכתוב שאומר קול ברמה נשמע (ירמיה לא יד), מליצה כדרך משל".

לרמב"ן היה פירוש לפסוק, שקבר רחל רחוק מבית לחם. וראיה לו – מהכתוב בירמיה. אבל, כאשר הוא בא ארצה, וראה את מקום קבר רחל לפי המסורת, הוא לא אמר לפי קו ההוכחה של כת"ר: "המסורת לא נכונה". אלא אמר – "הפירוש הוכחש"³.

נחזור ל"רובו מן הדרום", נתבונן בטופוגרפיה של הר הבית:

³ דברים אלו נכונים גם לנסיין ההוכחה מלשון הרד"ק שהמקדש לא היה בפסגת ההר. שאם היה רואה את המסורת – ודאי היה משנה את פירושו.

אנו רואים כי הצורה הטופוגרפית של הר הבית היא בדיוק כדברי המשנה:

"הר הבית היה... רובו מן הדרום [=רוב ההר נמצא בשיפוע הדרומי] והשני לו מן המזרח [=השיפוע המזרחי הוא

השני בגודלו, ונביא את המשך המשנה:] והשלישי לו מן הצפון ומיעוטו מן המערב".

עד כאן – המשנה דנה רק בטופוגרפיה של ההר. ממשיכה המשנה:

"מקום שהיה רוב מידתו שם היה רוב תשמישו".

לגבי מה פירוש "רוב תשמישו" נחלקו הראשונים. ההסבר הפשוט הוא לפי הרמב"ם המסביר שהטופוגרפיה –

מסבירה את מיקום העזרה:

"אמרו שהעזרה לא היתה באמצע הר הבית אלא היה הרוחק שיש בין חומת הר הבית ובין חומת העזרה

לצד דרום יותר מן הרוחק שיש ביניהן מצד המזרח והרוחק ממזרח יותר מהצפוני והצפוני יותר מן

המערבי".

זה שהטופוגרפיה של ההר מתאימה להסבר הרמב"ם זו סיבה נוספת לקבל את דבריו, ולא את דברי הראשונים

שלא היה להם מידע על המבנה הטופוגרפי של הר הבית, ולא רצו לקבוע מסמרות על מבנה הר – בלי ידיעה.

המציאות הטופוגרפית של ההר – שרובו מן הדרום, מהווה סיוע נוסף למיקום מקום המקדש בכיפת הסלע.

ח. מסלול "דרך המלך" של העולים ומקום החיל

כת"ר כתב:

"איננו יודעים את גודל שטחו של החיל. המשנה במידות אומנם אומרת שהחיל היה עשר אמות אך

לדעת הרמב"ם (ראה הל' בית הבחירה פ"ה ה"ג) כוונת המשנה לגובה החיל ולא לשטחו. גם אם נבין

שמדובר במידת השטח, בהכרח מדובר אך ורק בצד מזרח כפי שמוזכר במשנה בפירוש ולא בצד צפון

ודרום שאינם מוזכרים במשנה. כבר כתבו כן מפרשי המשנה, יעוי' בפירושו של הר"מ קזיס בביאורו

למשנה במידות פ"ב משנה ג' בצפון ובדרום היו לשכות הבנויות בתוך החיל שבהכרח היו גדולות

הרבה יותר מעשר אמות. בלשכת בית המוקד שחציה היה בחיל ישנו הכהנים "איש כסתו בארץ"

מלבד הרובדים בהם ישנו זקני בית האב, לא יתכן שהדבר היה ברוחב של כחמש מטר. גם הסנהדרין

לגבי החיל, ברור כי בהליכה צמוד לכתלים – אין חשש כניסה לחיל.
זו סברא פשוטה, שהחיל לא היה יותר גדול מהר הבית עצמו. המשנה האומרת שהחיל 10 אמות, ודאי אין כוונתה לרוב שטח הר הבית. נביא לזה כמה ראיות:
1. אומרת המשנה במדות:

”כל הנכנסין להר הבית נכנסין דרך ימין ומקיפין ויוצאין דרך שמאל חוץ ממי שאירעו דבר שהוא מקיף לשמאל”.

אם כל הנכנסין להר היו מקיפין את הר הבית – הרי שהיה מרווח בין הכתלים לבין החיל. מרווח היכול להכיל ציבור רחב. ברצוני להעיר כמי שזכה לארגן כמה וכמה אירועים ציבוריים, הרעיון שבמקום מרכזי כמו הר הבית, בו היו רבבות, כדברי הגמ' בברכות נח, ב: ”בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר: ברוך חכם הרזים” (אני מניח כי בהר הבית עצמו לא נכנסים שישים ריבוא בדרך הטבע) – מופרכת. לא יתכן שחז”ל ירחיבו את החיל במקום לא הכרחי תוך הקטנת מרחב התנועה בציר מרכזי בהר. לא יתכן שחז”ל ירחיבו את החיל ויצרו את מסלול המעבר עשרות אלפי אנשים המקיפים בתפילה את המקדש, באופן בו כל מהנדס בטיחות היום יאמר שהדבר כרוך בפיקוח נפש! זאת ועוד, בייחוד שאין לנו כל מקור, לא מחז”ל ואף לא מיוסף בן מתתיהו, שחז”ל אכן עשו זאת.⁴
2. הגמ' בברכות (לג,ב) מתארת כי:

”הר הבית סטיו כפול היה, סטיו לפנים מסטיו”.

מה היה גודלו של הסטיו? במלחמות היהודים (ספר ה'ה) מתואר כי אולמות הסטיו היו שלושים אמה. ככל אופן אנו רואים שהחיל לא היה צמוד, ועבר לפחות במרחק 15 מטר מהחומה. כך כתב הר”ש גורן בספרו (עמ' 212). בפשטות הסטיו הקיף את כל הר הבית.

3. החיל היה גבוה מרצפת הר הבית במזרח 6 אמה. ולא מצינו שהיו הפרשי גבהים בתוך החיל עצמו. (זאת מבלי לדון על ההתאמה הטופוגרפית המדויקת שעשה הרב זלמן קורן שליט”א).
היוצא מדברנו: בשביל ספק, צריך סיבה למה להסתפק. כת”ר לא הביא סיבה טובה למה להסתפק שהמסלול בו הולכים רוב הרבנים המתירים עלייה להר הוא ספק חיל.
לגבי שער הרחמים, הרב זלמן קורן שליט”א בספרו 'חצרות בית ה' סבר שאין הגיון להסתפק ולומר שהחיל הגיע עד אליו. הוא חזר על כך גם בשחזור המקדש בספרו 'ועשו לי מקדש'. לפני עשור ב'מעלין בקודש' (כו) הביא שיש לומר שהחיל הגיע לשם (אף שלא התחדש שום נתון מחקרי או הלכתי שלא היה לפניו בספר 'ועשו לי מקדש').
ועיין במאמר התגובה של הרב עזריה אריאל במעלין בקודש (כח). קטונתי להכריע. בייחוד שמדובר כאן בדיון מחקרי (בו מדקדקים בדברי יוסף בן מתתיהו כדברי אחד הראשונים...).
רק אוסיף שתי הערות נקודתיות:

⁴ לגבי המזרח. בו החיל קרוב מאוד לכותל, אודה שיש כאן קושי על זיהוי הרדב”ז. זו אחת הסיבות המרכזיות שהרב גורן זיהה את כיפת הסלע כמקום השיתין. אבל עדיין יש לחלק בין קביעה משמאל של מקום המקדש, על ידי זיהוי שמואל הנביא בניות ברמה, קביעה אותה אי אפשר לשנות בגלל בעיות דוחק וצפיפות, לבין גודל החיל בדרום במערב ובצפון שנקבע על ידי חז”ל (גם לדעות שקדושת החיל מדאורייתא – גודלו נקבע בידי חז”ל). לא סביר שחז”ל יקטינו את שטח הר הבית, במקום של פיקוח נפש.

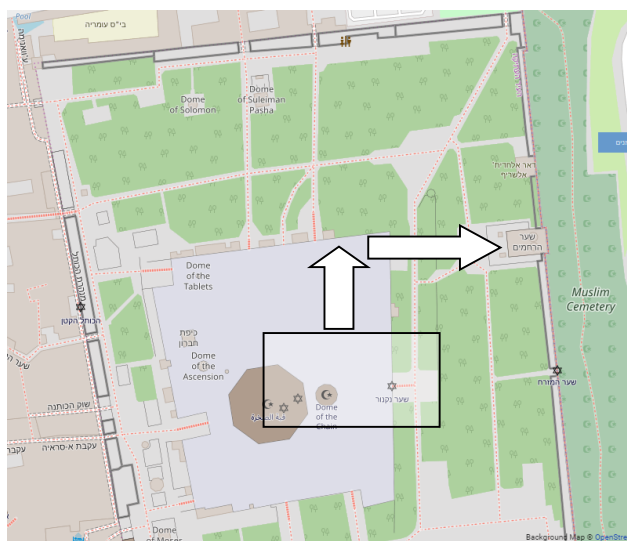
1. מהיכן שאב כת"ר את הסברא: "שהרי זהו ספק הניתן עוד לבירור בעליה להר ובחפירות". הרי גם אם נמצא חומה, מי יאמר לנו האם זו חומת החיל? למשל, בכותל הצפוני של הרמה, נחשפו לפני כמה שנים נדבכי חומה. יש חוקרים הרוצים לומר שזו חומה של החיל, ויש הסוברים שזו בכלל חומה של הר הבית. ומי יכול להכריע בזה? גם אחרי החפירות - מידי ספק לא יצאנו.

2. עוד יש להעיר: בספקות בהם דן כת"ר, כמו קטנה שלא הביאה י"ב חודש, שחזקת הגוף שלה היא שאסורה, ואנו באים להתירה או כחל שחלב בבשר ודאי אסור ואנו באים להתירו- זה כאשר יש מקום לומר שאתחזק איסורא, או לפחות נתעורר ספק לפנינו.

לכן, כאשר אנו באים לדון אם מותר להיכנס לרמה, מצפון לכיפת הסלע, בגלל הספק שהחיל שהיה יותר מ-10 אמות הגיע עד לשם - אי אפשר להתיר, כי יש כאן איסור מוחזק, והרחבה שלו. לכן כל הרבנים המתירים עלייה להר - אוסרים להתקרב לרמה המוגבהת כספק חיל, כפי דברי כת"ר.

אך לגבי שער הרחמים הדבר לא דומה. שער הרחמים כלל לא נמצא מזרחית למקום המקדש, אלא בפינה הצפונית-מזרחית במרחק של למעלה מ-50 מטר (!) ממקום עזרת הנשים.

אסביר את דברי: כדי שהמסלול העוקף את שער הרחמים יהיה בחיל, יש לנו להניח שתי הנחות: 1. שהחיל היה רחב צפונה עד סוף רמה הצפונית. זו סברא הגיונית, שיש לחשוש לה, כאמור לעיל. 2. מכיוון החיל הורחב עד סוף הרמה הוא גם הורחב מזרחה עד הכותל המזרחי לאורך עזרת הנשים:

זהו ספק שעל גבי ספק. לא סתם כרונולוגית הספק הזה התעורר אצל הרב זלמן קורן שלושים שנה אחרי שהתעורר הספק הראשון. לכן, אין אנו יכולים להתייחס למקום כאיתחזק איסורא. לכל הראשונים החיל של עזרת הנשים קדושתו מדרבנן, וספק רבנן במציאות זו - להקל.

כת"ר מנסה לצרף הרבה ספקות על מנת לערער את העלייה להר הבית. אך למעשה לא מכיר בכל צירוף להיתר. הרי גם אם יש קושי לקבל את הדב"ז לבדו, הרי בצירוף הסבר הרמב"ם ועוד ראשונים ל"רובו מן הדרום", ובצירוף דברי הגמ' על הסטוי שהקיף את הר הבית הרי שמסלול "דרך המלך" כשר למהדרין, ודאי מחשש כרת בכניסה למקום המקדש עצמו.

חלק שני - סיכום הטענות בנוגע לכפתור ופרח

א. הכפתור ופרח לא הזכיר את המסורת על זיהוי מקום המקדש

כת"ר כתב:

"הכפתור ופרח היה בירושלים ועמד בקשר עם חכמי ירושלים 22 ואם כן ודאי שמע על ההתייחסות אל כיפת הסלע כאל מקום קודש הקדשים, ועם זאת בחר שלא להזכיר זאת כלל בבירור הלכתי על הר הבית וזיהוי כתליו. דבר זה מעיד כאלף עדים, כי לא הייתה כל מסורת הלכתית בירושלים בנוגע לכיפת הסלע כמקום קודש הקדשים".

אכן השאלה מדוע הכפתור ופרח לא זיהה היכן מקום המקדש, במקומה עומדת, וננסה להסביר זאת לקמן, אך ניתן להוכיח ממעשה רבנו יחיאל מפריש כי לכפתור ופרח הייתה מסורת על מקום המקדש. מתאר הכפתור ופרח (פ"ו): "אחר שהענין כן, הנכנס היום שאנו טמאים במקום הבית חייב כרת, והסכים בזה מה"ר ברוך ז"ל. גם כי אמר אלי בירושלם כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה. ואני מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתיו: מה נעשה מטומאתנו, ואנא הכהן המיוחס? אנכי בדרך לפני שילה שב למקומי, נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה".

הכפתור ופרח הצטער על כך שלא שאל את רבנו ברוך איך ניתן להקריב קורבנות בזמן הזה, בעוד אנו טמאים וללא כהן מיוחס. הדבר פלא! אם לכפתור ופרח לא הייתה שום ידיעה היכן מקום המקדש, מדוע לא שאל הכפתור ופרח את השאלה המתבקשת: היכן מקום המקדש? היכן מקומם של קודש הקודשים והמזבח? הייתכן שהכפתור ופרח שהקדיש שבע שנים תמימות למסעות לזיהוי מקומות בארץ הקודש לא חש לשאול לברר באיזה מקום רצה רבנו יחיאל מפריש לבנות את המזבח?

התשובה ברורה: לכפתור ופרח הייתה מסורת וידיעה ברורה ולכן לא ראה כל צורך כלל לשאול.

אלא שיש לדון, האם המסורת של הכפתור ופרח הייתה זהה לזו של הרדב"ז או שונה ממנה? כמאה חמישים שנה לפני הכפתור ופרח ביקר בארץ ישראל רבי בנימין מטודלה שמתאר בספרו 'מסעות רבי בנימין':

"ויש בירושלים ארבעה שערים... ושער יהושפט לפני בית המקדש שהיה בימי קדם. ושם 'טמפלו דומינו'

[ב-לטינית: 'מקדש ה'] ובנה עליו עומר בן אל-כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד..."

מסורת דומה מובאת באותה תקופה מפי רבי פתחיה מרגנזבורג תלמידו של ר"ת.

בימי הכפתור ופרח ביקר בירושלים תלמיד הרמב"ן (יתכן שאף נפגשו פנים בפנים) שכתב:

"על אבן שתיה בנו מלכי ישמעאל בנין מפואר מאד, עשו אותו בית תפלה, ובנו למעלה מן הבניין כפה

נאה מאד, והבניין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל. לפני הבית לצד המזרח בנין על עמודים וכפה למעלה

על העמודים [נקראת היום כיפת השלשל] נראה כי הוא מקום מזבח החיצון אשר בעזרת ישראל".

רבי יצחק חילו, שהיה רב בירושלים בזמן הכפתור ופרח, סביב שנת ה'צ, מביא שוב את אותה מסורת בספרו "שבילי ירושלים".

ברור איפוא שהכפתור ופרח שחקר אחר מסורות זיהויים של מקומות בארץ ישראל הכיר את המסורת שאבן השתיה נמצאת תחת כיפת הסלע.

אם נאמר שהכפתור ופרח שלל את המסורת הזו לחלוטין, והייתה לו ודאות גמורה במיקומו של מקום המקדש (עד כדי כך, כפי שהבאנו לעיל, שהוא לא טרח לשאול את רבנו ברוך היכן מקום המקדש! ואף לא הצטער על כך!) – הייתכן שישמור דבר זה בליבו?

היא הנותנת! עצם זה שהכפתור ופרח לא הזכיר מסורת זה 'אנן סהדי' שלא היה לו כל חידוש מעבר למסורת אותה אנו מכירים ממקורות נוספים בתקופתו.

הקושיא מדוע הכפתור ופרח לא הזכיר את הזיהוי של כיפת הסלע כמקום המקדש במקומה עומדת, אך האפשרות שהייתה לו מסורת על מקום אחר בהר, והוא לא הזכיר אותה – קשה הרבה יותר!

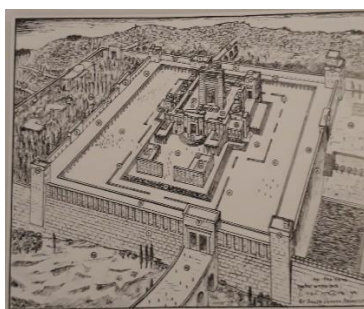
ב. זיהוי שער שושן בכותל המזרחי

כת"ר כתב:

"בתוך דבריו כותב רבי אשתורי הפרחי – 'מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלושה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי'. מפורש בדברי הכפ"פ כי שער שושן נמצא בשליש הדרומי של הכותל המזרחי של חומת הר הבית הקיימת היום. שער שושן ושאר שערים עד ההיכל (שער היוצא למזרח, שער ניקנור, ושער ההיכל) היו מכוונים זה לזה ועמדו בקו ישר למקום קודש הקודשים (ברכות פ"ט מ"ה לפירש"י, מידות פ"ב מ"ד וביומא ט"ז ע"א)... נמצא מקום קודש הקודשים והעזרות לדעת הכפתור ופרח בשליש הדרומי של מתחם ההר שלפנינו".⁵

⁵ במאמר מוסגר: האדריכל יעקב יהודה בנה דגם של בית המקדש. הדגם נבנה אחרי 14 שנות לימוד של ענייני קודשים, תוך התייעצות עם הרב זצ"ל, והוצג בשנת תרצ"ט בביתן הארץ ישראלי בניו יורק. במכתב הסכמה (לצערי לא מצאתי את המקור, רק ציטוטים ממנו) אותו כתב הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל נאמר: "...אשר עבודתו עבודת הקודש נעשתה בפיקוח ובהתייעצות תמידית עם גאון ישראל מרן הגרא"י הכהן קוק זצ"ל... ואבדל לחיים גם עימדי...".

בדגם מקום המקדש מזוהה עם כיפת הסלע:

בדגם, שער שושן מזוהה בדגם עם שער הרחמים! מעניין כי גם מרן הראי"ה וגם ר' איסר זלמן מלצר כלל לא העירו על "טעות" זו, אף שזו לכאורה טעות בדבר משנה! יתכן להסביר, שמכיוון שהלכה שרבי אליעזר בן יעקב, שהכהן השורף את הפרה רואה את פתח ההיכל מעל הכותל המזרחי הנמוך, ולא דרך שער שושן, ממילא אין צורך שהשערים יהיו מכוונים פתח מול פתח. כמו שמסביר הרמב"ם בברכות בפירוש המשניות,

הכפתור ופרח דיבר על שליש החומה המזרחית של ירושלים

על כך יש להעיר לפי ההסבר של הרב זלמן קורן שליט"א, בספרו 'חצרות בית ה'". כאשר הכפתור ופרח אומר "הכותל" כוונתו לכל אורך חומה המזרחית של הר הבית. הסבר זה מסתבר מאוד. נתבונן בתמונה מלפני כ 150

שנה :

המתבונן מהר הזיתים על הר הבית, כלל לא יוכל להבחין היכן מסתיים 'חרם אל שריף' ומתחילה חומת העיר העתיקה, לפחות עד שער האריות.

המתבונן בתמונה יבין גם שאין ממש בקושייתו של כת"ר:

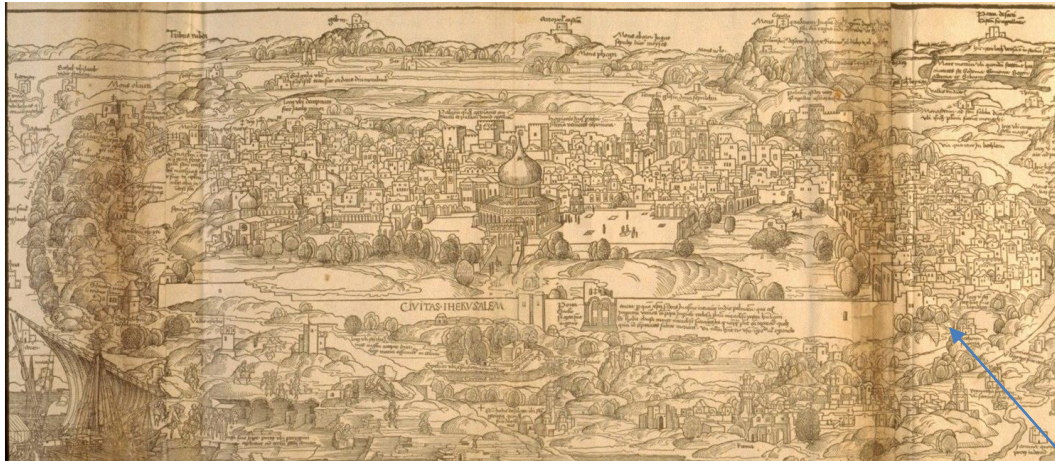
"מדוע אין הוא מזכיר בפשטות את כיפת הסלע כמראה מקום על פיו נוכל לדעת היכן שער שושן, ובמקום זאת נזקק לחלק באופן תמוה את חומת העיר המתחברת עם כותל הר הבית".

כאשר איננו עומדים באופן "אנכי" לכותל המזרחי מול מקום המקדש, יש אשליה אופטית היכן המקום המדויק. התמונה היא ממבט ממקום הנוטה לדרום, אך ממבט ממקום הנוטה לצפון – יהיה נדמה שהכוונה למקום אחר. כת"ר הוסיף וטען:

"אין לטענה זו כל יסוד, שהרי בזמנו של הכפתור ופרח ירושלים ישבה פרזות ללא חומה (לכל הפחות חומה מבוצרת וגבוהה כחומות הר הבית) אחר שהשליט האיובי אל מאלכ אל מוע'טס החרیب את חומותיה כמאה שנה לפני בואו של הכפתור ופרח לירושלים. ישנם עדויות מפורשות בשנים סביב בואו של הכפ"פ המתארות את ירושלים מבלי חומה יש גם עדות מפורשת מרבי משולם מוולטירא שהגיע לירושלים כמאה שנה אחרי רבי אשתורי הפרחי שירושלים יושבת פרזות ללא חומה חוץ מחומות הר הבית".

כת"ר הביא את הציור של ברנהרד ברייטנבך משנת ה'רמ"ו. לאורה טוען כת"ר כי כל חומת ירושלים הייתה הרוסה, ורק חומת 'חרם אל שריף' נשארה בשלמותה:

ולא כרש"י שם. אמנם, מהגמ' ביומא טז, א משמע אחרת. וכן פשט לשון הראשונים ששער שושן היה מכוון. ואלמלי הייתי רואה את הדגם בהסכמת ר' איסר זלמן מלצר והרב זצ"ל, לא הייתי מעלה אפשרות כזו להסבר. אך לפי הסבר זה, כי כל ראייה ממקומו של שער שושן למקומו של בית המקדש.

אך במחילה, הסבר זה פשוט לא נכון בזיהוי טופוגרפי. קנה מידה בציורים עתיקים, לעולם לא יהיה מדויק ממש. כדי לזהות מקום, עלינו לאתר נ.צ. ואותו להשוות לקנה המידה האמתי. הנקודה הבולטת בצד המזרחי של החומה

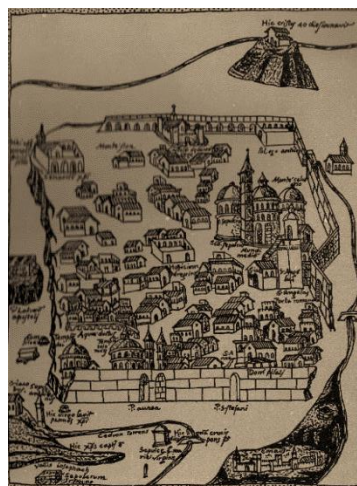

היא זו:

בה אנו רואים שפני השטח משתנים; והחומה מתחילה לעלות במעלה הגבעה, ואף לפנות מערבה. נתבונן שוב בתמונה:

החומה המזרחית של הר הבית, ממשיכה בקו ישר עד שער האריות, עד שאי אפשר כלל להבחין היכן סיום חראם אל שריף. רק אחרי שער האריות החומה מתחילה לטפס במעלה הגבעה, ומאה מטר צפונית אליו, ליד הצומת של מוזיאון רוקפלר פונה מערבה. מסתבר מהציור של ברייטנבך שהחומה המזרחית הייתה קיימת עד שער האריות. לגבי הרס חומות ירושלים באותה תקופה (בספר ביצורי ירושלים למ. בן דב עמ' 75), יש ציור נוסף:

גם כאן, המבט על ירושלים הוא ממזרח, ואנו רואים כי החומה המזרחית כולה – במקומה עומדת.

לאור זאת, נראה כי ההסבר של הרב זלמן קורן הוא הגיוני, ומסתבר. מניין יש לכת"ר את הביטחון לומר כי רק עד סוף מתחם 'חראם אל שריף' החומה הייתה קיימת, ומיד מעבר לו לא נשארה כל חומה - אפילו לא חמישים מטר? ומכוח זה מכריח שיש מחלוקת בין הכפתור ופרח לרדב"ז? ! מה שכתב כת"ר:

"כיצד אפשר להעלות על הדעת שהכפ"פ יבלבל את הקורא כל כך שבאותם משפטים ישתמש באותו מונח – "כותל", בכל הפעמים יכוון לכותל הר הבית שבו הוא דן ופעם אחת יכוון לחומת העיר שעליה לא דובר כלל, דווקא כאשר רוצה לתת מראה מקום למיקום שער שושן?" לא הכפתור ופרח מבלבל אותנו, אלא המציאות מבלבלת אותנו, כמו שאנו רואים גם היום כי החומה המזרחית של העיר העתיקה ממשיכה בקו ישר ורציף עם חומת הר הבית. נמצא, כי אין כאן כל תשתית לראיה מוכחת שלכפתור ופרח היה זיהוי שונה של מקום המקדש בדרום הר הבית.

ג. ת"ק אמה על ת"ק אמה היו בדרום הר הבית

כת"ר כתב:

"חומת הר הבית תחמה את ת"ק אמה על ת"ק אמה המקודשים, כך יוצא מפשטי המשניות ... והנה הכפתור ופרח מזהה את השערים הדרומיים שבכותל הדרומי כשערי חולדה – "וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום". מכאן שהר הבית המקודש, היינו ת"ק אמה המקודשים, לדעת הכפתור ופרח בהכרח מתחילים מן הכותל הדרומי. זיהוי השערים המצויים בכותל הדרומי כשערי חולדה, ע"י הכפתור ופרח, מוציא מכלל אפשרות שכיפת הסלע תהיה מקום קודש הקדשים, משום שכיפת הסלע נמצאת אם כך בגבול הצפוני של ת"ק אמה, דבר שלא יתכן על פי יחסי המשנה בריש פרק ב' ממסכת מידות".

1. שער הרחמים של הר הבית רחוק משערי חולדה יותר מת"ק אמה

הסבר זה הוא מוקשה ביותר, הרי הכפתור ופרח מונה גם את שער הרחמים כחלק משערי הר הבית. על כך מסביר כת"ר:

"בעל הכפתור ופרח מזהה את שער הרחמים הקיים עד היום, כשער שבנה שלמה לחתנים ולאבלים. נשאלת השאלה אם כך, כיצד היו שני שערים בחומה המזרחית של הר הבית, והרי המשנה מונה רק שער אחד, הוא שער שושן הנזכר לעיל. יתירה מזו, כיצד ידע בעל הכפתור ופרח שהשער הדרומי יותר הוא שער שושן, שמא שער הרחמים הוא שער שושן ולא השער הדרומי. שתי השאלות מתורצות מאליהן, מתוך העובדה הפשוטה שהכפתור ופרח הבין שהת"ק אמה המקודשים נמצאים בדרום הר הבית, ואם כן שער הרחמים נמצא צפונית לתחום הת"ק אמה המקודשים של הר הבית. משום כך שער הרחמים איננו יכול להיות שער שושן, ואין הוא סותר את דברי המשנה שלחומת הר הבית המקודש בצד מזרח היה רק שער אחד".

במחילה מכת"ר, דבריו אלו הם הפך משמעות כוונת הכפתור ופרח. נראה את דבריו במלואם:

"יש בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ, ... וקורין להם ההמון שערי רחמים... ומסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה לגמול חסדים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים כמו שנזכר מסכת סופרים [פ"ט]: 'רבי אליעזר בן הורקנוס אומר: ראה שלמה כת של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים, בשבת היו מתקבצים יושבי ירושלים ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים זה לזה. ושמא לזה קורין להם קצת שערי רחמים".

פשטות דברי הכפתור ופרח הם ששער הרחמים הוא שער של הר הבית! "בשבת היו מתקבצים יושבי ירושלים ועולין להר הבית, ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים זה לזה". כלומר, תושבי ירושלים היו יושבים בין השערים הללו – בהר הבית! בנוסף הכפתור ופרח מציין כי שערים אלו הם "בכותלו" של הר הבית (כפי שכבודו האריך להסביר שכותל משמעותו כותל ההר ולא חומת העיר). איך אפשר לומר שמדובר בשערי העיר ירושלים?!

יתרה מזו, הכפתור ופרח מוסיף וכותב:

"אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו. וכבר בקש מהאל יתברך שלמה בתפלתו (מלכים א ח, ט) שתקבל תפלת המקום ההוא".

הכפתור ופרח כורך את שני השערים יחדיו, בלי לחלק ביניהם. מנהג ישראל היה ללכת להתפלל לפני שני שערים הר הבית ממזרח - שער המזרח, ושער הרחמים. ואם שער הרחמים איננו שער של הר הבית – מדוע התפללו מולו? מדוע הכפתור ופרח כורך את שני השערים יחדיו? משמעות דבריו ברורה, יראה הקורא וישפוט.

יש לכת"ר קושיא על הכפתור ופרח שמזכיר בכותל המזרח שני שערים, כאשר במשנה מצוין רק שער המזרח והכפתור ופרח מזכיר את המשנה. זו קושיא. אך הקושיא הזו קשה גם בלי שער הרחמים. כת"ר הזכיר את השער מימי הורדוס הנמצא בדרום הכותל המזרחי. אם כן, גם בלי שער הרחמים יש לנו שער כניסה נוסף ממזרח להר הבית. מדוע המשנה לא מונה אותו?

הקושיא הזו גם קשה על הכותל המערבי; במשנה מופיע שיש בו רק שער אחד - שער קיפונוס, אך אנו רואים היום בעינינו ארבעה שערים: קשת רובינזון, קשת וילסון, שער ברקלי, שער וורן!

לפי צורת הניתוח של כת"ר הרי יש לנו הוכחה מוחלטת שהכותל המערבי שלנו, הוא לא הכותל המערבי של הר הבית. הרי יש בו ארבע שערים?⁶

חשוב לציין כי לדברים הללו יש משמעות הלכתית! המשנה בתחילת מדות כותבת שהלוויים היו שומרים על חמשת שערי הר הבית. אחרי הרחבת הורדוס, שאנו רואים בעינינו שנוספו במערב עוד שלושה שערים, ובמזרח עוד שני שערים, פשוט שהלוויים היו שומרים בהם. חלק מיעוד מצוות שמירת מקדש - בייחוד ביום - היא קיום

⁶ נעיר, כי כאן דנו בבירור שיטתו של הכפתור ופרח, שסבר ששער הרחמים הוא מתקופת בית ראשון. היום אנו יודעים ששער הרחמים נבנה בתקופה הביזנטית. לפי זיהוי הרב זלמן קורן שליט"א במזרח הת"ק אמה המקודשים של הר הבית היה רק שער אחד – שער שושן. אך אם נמקם את הת"ק אמה בדרום, יתווסף שער נוסף הנמצא סמוך לתפר בדרום הכותל המזרחי. הדבר נכון גם לגבי הכותל המערבי. לפי זיהוי הרב קורן, בצד מערב יש שער אחד - קשת וילסון, שער קיפונוס (את שער וורן ניתן להגדיר כמחילה). אך אם נלך לפי השיטה הדרומית יתווספו שני שערים נוספים: שער ברקלי וקשת רובינזון. כך שדווקא כת"ר שהולך לפי השיטה הדרומית, חייב לקבל את הסברנו להלן.

מצוות שילוח טמאים (ראה פירוש הגר"א, וליקוטי הלכות בתחילת תמיד, וכן מבואר באריכות בספר 'משכנות לאביר יעקב' שיובא לקמן).

אם כן, כדי למנוע כניסת טמאים ודאי שיו צריכים להפקיד שומרים על כל שער ושער. אם כן, מדוע המשנה לא מזכירה זאת?⁷

נחזור לכפתור ופרח. קושיא זו, כיצד יש שני שערים במזרח לא הייתה קשה לו. אולי אפשר להסביר בדבריו, שחז"ל לא תקנו שמירה נוספת על שערי הורדוס. בפשטות הכפתור ופרח הולך בהגדרת מצוות שמירת מקדש כשיטת הרמב"ם, שהשמירה נעשית רק בלילה, ולשם כבוד. אם כן, יתכן וסבר כי "כבוד המקדש" – הוא לשמור דווקא על השערים המקוריים של הר הבית, ולא שערי בניין הורדוס (כמבואר בהערה לעיל).

אך גם אם יש לנו קושיא על הכפתור ופרח, אין זו סיבה לעקם את פשטות דבריו ששער הרחמים איננו של הר הבית.

לאור זאת, יש לנו קושיא בדעת הכפתור ופרח. מחד קובע ששערי חולדה הם בכותל הדרומי של הר הבית היום. ומאידך, קובע ששער הרחמים הוא שער של הר הבית היום. ובניהם – יש כ-350 מטר?⁸

⁷ דבר ברור הוא שבעלי המשנה בחרו "להתעלם" מבניין הורדוס. המשנה מצינת את השינויים ההיסטוריים שנעשו במקדש. למשל, המשנה במידות (ב,ג) מתארת את החלפת הדלתות מנחושת לזהב, המשנה ביומא (ג,י) מתארת את השינויים שערכו בן קטין, מונבז והלני המלכה, והנה את השינוי הגדול ביותר – בניין הורדוס עליו נאמר: "מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו" (בבא בתרא ד, א) – המשנה לא ציינה! כן כתב בספר חנוכת הבית על מדות כותב:

"ונ"ל כי מסכת מדות לא איירי אלא מבניין בית שני שעשו אנשי עזרא וסיעתו... לא מבנין הורדוס!"

אפשר להביא סברות מדוע. לענ"ד נראה להסביר כי בית שני עמד 420 שנה (יומא ט,א). בניין הורדוס החלה 90 שנה לפני חורבן הבית. ברור שכאשר רצו חז"ל להנציח את בית שני הם בחרו להנציח את בית שני של עזרא ונחמיה, של מתתיהו ובניו, ולא את הבניין של אותו רשע. יוסף בן מתתיהו בספרו תולדות מלחמת היהודים (ספר א פרק לג) מתואר שב"שער הגדול" של בית המקדש או הר הבית הקים הורדוס "פסלים, אשר הוקמו נגד חוקי האבות, כי אסור על פי החק לתת בבית המקדש צלמים וחצאי פסלים וכל הדברים העשויים כתבנית בעלי חיים, והנה הקים המלך נשר זהב ממעל לשער הגדול". לפני מותו, נתצו תלמידי חכמים את אותו נשר רומי, ועל זה נעשו ונהרגו עשרות מירשאל, מהם חכמי ישראל. האם זהו המקדש שצריכה המשנה להזכיר לדורות? כבר כתב ההיסטוריון צבי גרץ (דברי ימי ישראל ח"ב): "היד אשר חנכה את ההיכל היא היד אשר אחזה בלפיד הבעור שהחריבו". כל ימי בניין הורדוס היו תחת "הנשר" הרומי. האם ייפלא בעינינו שמסדרי המשנה לא רצו להזכיר בניין זה?

⁸ הרחבת הקדושה בהר הבית מעבר לת"ק אמה

יש להעיר, כי סוג זה של דיוק בדברי ראשונים בעשיית חשבון של מה שהם לא כתבו במפורש הוא בעיתי מאוד. הסברנו, שהנה, מכאן ראייה שהכותל המערבי הוא לא הכותל, שהרי המשנה אומרת שיש שער אחד, ואנו רואים 4 שערים. לפי קו מחשבה זה, אפשר להביא פלפול נחמד נוסף. לצורך הדיון, נניח כדבריו של כת"ר, שכוונת הכפתור ופרח ששערי חולדה הם תחילת הצד הדרומי של הר הבית. אך קשה; כיצד יתכן שגם שערי הרחמים וגם שערי חולדה הם שערים של הר הבית? ולשיטתו, אולי ניתן לפשוט מדברי הכפתור ופרח שאלה אחרת בדין הרחבת קדושת מחנה לווייה.

כתב הרמב"ם (בית הבחירה ו, י):

"בית דין שרצו להוסיף על ירושלים או להוסיף על העזרה מוסיפין, ויש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית".

מדויק האור שמח, מזה שהרמב"ם מזכיר את העזרה וירושלים, ולא מזכיר את הר הבית:

"אולי יצא זה לרבינו דיותר מהר הבית אין ביד ב"ד להוסיף".

במבט ראשון על דבריו של האור שמח, נראה שסבר שאי אפשר להוסיף על הת"ק אמה.

אך במבט מעמיק, נראה שהדברים לא פשוטים; מדוע אי אפשר להוסיף על הר הבית? מסביר האור שמח:

“ורמז גדול לזה מקרא מלא, “בהר ד’ יראה”, זהו בהר, דלבר החר אין רשות להוסיף. ובתרגום על פסוק (שמות טו, יז) בהר נחלתך כו’ מקדש ד’ כוננו ידיך, בטורא דאחסנתך אתר מתקן לבית שכינתך כו’, ומפורש כנ”ל”.

ובמילואים מוסיף:

“וזה הוא ממכילתא בראשה (בא, פתיח) וז”ל עד שלא נבחרה ירושלים כו’, שנבחרה ירושלים יצאה ארץ ישראל כו’, עד שלא נבחר בית עולמים ה’ ירושלים ראוי לשכינה, משנבחר בית עולמים יצאת ירושלים, שנאמר כי בחר ה’ בציון כו’, וציון הוא ההר, כמו שכתוב (תהלים עח, סח) ויבחר כו’ את הר ציון אשר אהב, וזה ברור”.

כלומר, ה’ בחר בהר המוריה, הר ציון, הר יראה. ההר הוא יחידה אחת התלויה בטופוגרפיה. אי אפשר להוסיף עליה. עיר – לא מוגבלת להר מסוים, ועתידה ירושלים להתפשט... גם העזרה יכולה להתרחב במרחב הר הבית. אבל להרחיב הר? לשנות את הטופוגרפיה שלו? זה לא אפשרי. האור שמח למד את דברי המשנה במידות כפשוטם:

“הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון מיעוטו מן המערב מקום שהיה רוב מדרתו שם היה רוב תשמישו”.

הקורא את דברי המשנה, מבין שהר המוריה, הר יראה, הר ציון, הר הבית – שטחו הוא 250,000 אמה רבועים. להפתעתנו, שטח הר הבית גדול כמעט פי 4 מת”ק אמה על ת”ק אמה!

כיוונו לזה פסקי תוספות שכתבו:

“וההר היה גדול הרבה מת”ק על ת”ק אלא דלא היה קדוש אלא ת”ק על ת”ק”.

כנראה היה פשוט להם מסברא שההר לא בצורת מרובע...

בדברי האחרונים לא מצינו מי שעמד על סתירה זו. עד שחרור הר הבית לפני חמישים שנה, שאלה זו לא נידונה כלל.

הראשון שעמד על כך (ברמז) הוא רבי דוד רפפורט הי”ד בספרו מקדש דוד (ח”ב ס’ כז) (בגלל חשיבות דבריו והעובדה שהספר לא מצוי נביא את דבריו במלואם):

“כתב הרמב”ם ז”ל: “הר הבית והוא הר המוריה היה ה’ מאות אמה על ה’ מאות אמה כו” א”כ אי אפשר להוסיף יותר מהר הבית לפי שהוא הר המוריה, ואין מקריבין שום קרבן חוץ להר המוריה. ולא מהני שם הקידוש דאינו בכלל ‘המקום אשר יבחר’ ובהר המוריה עצמו היה יכולים לקדש כל מקום שירצו, וקידשו מה שקידשו, ויכולים להוסיף אח”כ. אמרין בבכורים פ”א משנה י’: “ומנין שהוא חייב באחריות עד שיביאם להר הבית שנאמר: ‘ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה’ אלקיך’, מלמד שהוא חייב באחריות עד שיביאם להר הבית” ע”ש.

ואע”ג דהר הבית הוא מחנה לוי, אין להוכיח מזה דמחנה לוי בכלל בית ה’, רק כיון דכל הר הבית הוא בכלל ‘מקום אשר יבחר’, רק שקידשו ממנו בשירי מנחה ובשירי רק מה שקידשו, א”כ י”ל דזה דצריך קידוש הוא רק לענין הקרבה, אבל לענין הבאת בכורים שיהא קרינן ביה ‘תביא בית ה’ אלקיך’, א”צ קידוש וכיון דכל הר הבית בכלל ‘המקום אשר יבחר’, קרינן בו ‘בית ה’ אלקיך’, אך אם יוסיפו על מחנה לוי יותר מהר הבית, דהא ודאי יש להוסיף על מחנה לוי דאם יקדש כל הר הבית לעזרה א”כ מחנה לוי חוץ להר הבית. אם יביא לשם לא יפטר מאחריות, דאין מחנה לוי בכלל בית ה’ [וכן י”ל בזה דלא יכנוס אדם להר הבית במקלו כו’, דאינו משום דמחנה לוי בכלל מורא האמורה במקדש רק משום דכל הר הבית בכלל מקדש רק להקרבה צריך ג”כ קידוש בשירי מנחה אבל לענין מורא א”צ קידוש”.

ה’מקדש דוד’ מחלק שני חילוקים עקרוניים:

הוא מסכים עם האור שמח שאת הר ציון, הר המוריה – אי אפשר להרחיב, אבל מכיוון שהר המוריה הוא גדול מת”ק אמה – אפשר להרחיב את קדושת מחנה לוי בתוך גודל ההר. יש מעלה עצמית בקדושת הר ציון, ההר אשר בחר ה’, אף על פי שלא התקדש בקדושת מחנה שכינה.

חילוק נוסף מוסיף ה’מקדש דוד’, כי הרחבת הר הבית לעניין מורא מקדש לא צריכה קידוש כמו חומות ירושלים והעזרה, המצריכים גם אורים ותומים שלא היו בימי בית שני. אורים ותומים אנו צריכים רק בקידוש הנוגע לעבודת המקדש בעזרה, או לאכילת קודשים קלים, אך בדברים שלא נוגעים לעבודת המקדש, אלא לדון מורא מקדש – הקידוש נעשה בידי בית הדין, ולכן הרמב”ם לא שנה את הר הבית יחד עם ירושלים והעזרות. דברי ה’מקדש דוד’ הגיוניים, ומסתבר שאף האור שמח עצמו לא יחלוק עליו.

השאלה הניצבת בפנינו היא: האם חכמים הוסיפו בזמן הורדוס על ת”ק אמה של הר הבית?

2. החידוש של הכפתור ופרח בהתייחסות לכותל המזרחי ולכותל הדרומי

כת"ר כתב:

"עובדה זו מתבררת בהכרח גם מתוך דברי הכפתור ופרח שמאריך להוכיח בדרכים שונות שכותל הר הבית המזרחי הקיים היום איננו כותל העזרה. אילו היינו מניחים שכיפת הסלע היא מקום קודש הקדשים, לא היה עולה על הדעת שכותל הר הבית המזרחי הוא כותל העזרה שהרי המרחק מכיפת הסלע לכותל המזרחי הקיים היום הוא גדול לאין שיעור מן המרחק שבין קודש הקודשים לכותל העזרה. הדבר ניכר לכל בהתבוננות פשוטה, גם ממרחק. מסורת בנוגע לכיפת הסלע מפקיעה מעיקרה את השאלה ומייתרת לחלוטין את כל הוכחות הכפתור ופרח. **מכאן ברור באופן חד משמעי שלא היתה מסורת הלכתית כזו.**"

לפי אור הדיון לעיל בדברי ה'מקדש דוד', יובנו דברי הכפתור ופרח היטב: לכפתור ופרח היה ברור שהכותל המזרחי הוא כותל הר הבית, ומותר להתקרב אליו. כפי שכתב כת"ר, הוא רחוק מכיפת הסלע. אם כן, למה טרח הכפתור ופרח לציין זאת במפורש? נתאר לעצמנו כך: מגיע יהודי לירושלים. לפני הגעתו לירושלים הוא למד ששטח הר הבית, הר המוריה היה ת"ק אמה, 250,000 אמה רבועים, והנה הוא רואה שהחומה לא מקיפה את ההר אלא נמצאת באמצע המורד. אם כן, יסבור אותו יהודי שאסור להתקרב כלל לחומה. אותו יהודי למד גם את דברי רש"י בברכות (נד, ב) שכתב: "כנגד שער המזרח - חוץ להר הבית אשר בחומה הנמוכה, לרגלי הר הבית במזרח". כלומר, הר הבית מתפשט עד לסוף המדרון של הכותל המזרחי! הדברים נראים מופרכים? אדרבה, הם מפורשים בדברי פאת השולחן (ס' ג' או' כו) המביא את דברי הכפתור ופרח ומעיר עליהם:

בדגם המקדש של האדריכל יעקב יהודה, וכן בדגם של הרב זלמן קורן, הת"ק על ת"ק אמה של מחנה לוי מוקפים בחומה נפרדת משאר המתחם. בדגם 'הולילנד' של אבי יונה, וכן של מכון המקדש - חומת הר הבית כוללת את ת"ק אמה המקודשים ואת תוספת הורדוס, כפי שאנו רואים בעינינו היום.

אם הדגם של 'הולילנד' נכון, מסתבר שחכמים הוסיפו על קדושת ת"ק אמה, כיוון שלא יתכן שיתירו להיכנס ללא טבילה למתחם כאשר אין חומה המציינת את גבול מחנה לוי.

נעשה סדר דברינו: מבחינה הלכתית ניתן להרחיב את קדושת הר הבית - בתוך הר המוריה עצמו. בפועל הורדוס הרחיב את הר הבית. המשנה לא התייחסה להרחבה של הורדוס. האם מופרך לומר שגם קדושת הר הבית הורחבה?

הכפתור ופרח מזכיר את דברי המשנה, שהר הבית היה ת"ק אמה, אך מונה גם את שער הרחמים וגם את שערי חולדה כשערי הר הבית, מכאן הסבר שקדושת מחנה שכינה הורחבה מת"ק אמה לכל המתחם של הר הבית. וממילא אין סתירה בדבריו.

הסבר זה קשה בלשון הכפתור ופרח, אך הוא מסתבר הרבה יותר מלהכניס בדברי הכפתור ופרח ששער הרחמים איננו כלל שער של הר הבית. כאמור, כל זה לפלפול, לפי דרך המחשבה והנחות היסוד של כת"ר. לענ"ד כוונת הכפתור ופרח שונה. דברי ה'מקדש דוד' יתנו לנו פתח להבין את דבריו.

"האריך הרב כפתור ופרח להוכיח שהכותלים שאנו רואים אבנים רחבות וחומה גובה ששם כותלי הר הבית בדלא נשאר רק מעט על השיפוע... וצריך לשקול הדבר! כי אולי חידשו זו החומה [=הכותל המזרחי]. כמו שאומרים שכתוב עובדה דנבנה על ידי תקיפי יהודי' שמאנשי שפניא שמצא חן בעיני המלך וקיצרו והשוו החומה במקום חדש, שמשמעות שחומת הר הבית היה בסוף שיפועו כמו שאמר במידות ופ"ק דיומא ברש"י שם".

כלומר, הר המוריה כולו – קדוש בקדושת מחנה לויה. כל ההר. לפי דבריו, אסור לעבור בכביש 'העופל'! הרי רש"י כתב במפורש שהכותל המזרחי היה לרגלי הר הבית, ואף שהכפתור ופרח חולק – הרי יש לנו כאן מחלוקת ראשונים. מי יכול להכריע לנו במחלוקת ראשונים בין רש"י (ופאת השולחן) לבין הכפתור ופרח?!

אותה שאלה נכונה גם לגבי הכותל הדרומי; הכותל נמצא בשיפוע, והמדרון ממשיך מעבר לכותל. אכן הציץ אליעזר (ח"י ס' א, או' סד) מכריע שאסור גם להתקרב לכותל הדרומי, כפי שכתב:

"יוצא לנו מדברי הפאת השלחן שיש מקום לחשוש שהחומה שלפנינו מצד מזרחית היא חומה מחודשת וחומת הר הבית האמיתית נמשכה הלאה עד סוף שיפוע ההר, וא"כ כזה החשש יש לחשוש גם בצד הדרומי שחומת הר הבית היה מגיע נמי עד סוף השיפוע שהוא חומת העיר שלפנינו וזוהי אולי איפוא הסיבה להזהירות שהרבה מאנשי ירושלים היו נזהרים מלהכנס בשטחים שמאחורי החומות האמורים, ומענין הדבר שכעת החפירות שעושים הרי מוצאים באמת שיירי חומות מאחורי חומות אלה המזרחי והדרומי וכנ"ל, וזה מחזק את מה שמסופר בפאת השלחן".

לאור זאת, דברי הכפתור ופרח נראים באור אחר; כאשר הכפתור ופרח אומר ששערי חולדה הם שערי הר הבית, אין כוונתו להגדיר היכן ת"ק על ת"ק אמה בתוך הר הבית. הוא לא בא לדון על חומה לפנים - עד היכן מותר להיכנס בתוך מתחם חראם אל שריף. כוונתו היא לדון על הר הבית מבחוץ! ואל יהיו הדברים קלים בעינינו! ללא דברי הכפתור ופרח, היינו חוששים לדברי רש"י שחומת הר הבית הייתה למרגלות ההר, והיה אסור להתקרב עד כתלי הר הבית (תשובת הרדב"ז נכתבה 200 שנה אחרי הכפתור ופרח). לכן כתב הכפתור ופרח:

"אם כן, היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים..."

לא כפי שפירש כת"ר! הכפתור ופרח לא מדבר כאן על איסור להיכנס להר הבית, אלא על היתר להיצמד לכותל הדרומי ולכותל המערבי.

איך ידע הכפתור ופרח? ברור לי שהוא היה בטוח בדברינו לעיל ובזיהוי של כיפת הסלע עם מקום המקדש. לאור דברים אלו, ברור כי אין להוכיח מכך שהכפתור ופרח מזכיר את שערי חולדה בכותל הדרומי לגבי זיהוי מיקום המקדש, ולא נכון לעיילי פילא בקופא דמחטא.

⁹ במאמר מוסגר: כת"ר מנסה לומר שאסור להכנס להר הבית בלי לחוש לכל השיטות. אם כן, הייתי שמח להבין כיצד מותר לנסוע בכביש העופל שהוא ספק הר הבית ממזרח, או לבקר בעתיקות הכותל הדרומי. היתכן להתעלם מדעת רש"י (!) שהובאו דבריו להלכה בפאת השולחן ובציץ אליעזר? ! מי אנחנו שנכריע במחלוקת ראשונים בין רש"י לכפתור ופרח?

3. הכפתור ופרח לא ידע על הסתירה בין המשנה במדות לשטח הר הבית היום

הנחת היסוד של כת"ר הייתה שהכפתור ופרח ידע על הסתירה שבין כותלי הר הבית היום לדברי המשנה שהר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה. לענ"ד, דבריו אינם מוכרחים כלל. כתב בספר 'משכנות לאביר יעקב' (תחילת חלק שני):

"ואני ראיתי כי בצפון הר הבית יש שער פתוח. ויש לעיין ולהתבונן לפי זה אם השער והחומה דהר הבית בצפון שאנו רואים עכשיו. זהו מה שבנו אותן שנתן ד' בידם את בהמ"ק מעת חורבן בהמ"ק. ולפי זה יש לעיין כי אולי פחתו מן השיעור ת"ק אמה והעמידו כותל הצפון דהר הבית בתוך ת"ק אמה דהר הבית מדרום לצפון... ולפי זה המצוה והחיוב על הרבנים פעה"ק שדבריהם נשמעים למדוד במדה שיעור ת"ק אמה מכותל מערבי מקרן דרומית שלה עד הצפון, ושיעור במדה מחוץ לכותל הצפוני הנ"ל דהר הבית אם ימצאו במדידה שיש מקום שם מבחוץ לכותל, שהוא בתוך הת"ק אמה דהר הבית. ושם ודאי אסורים מבני ישראל ללכת שם מן התורה".

ה'משכנות לאביר יעקב' רוצה לברר האם הכותל הצפוני, שהוא לא כותל מזמן הבית, נמצא בתוך הר הבית או מחוצה לו. מה הפתרון שהוא מציע? למדוד ת"ק אמה מהכותל הדרומי (!) של הר הבית, כדי לבדוק אם הכותל הצפוני היום, שאינו לא כותל מזמן הבית, נמצא בתוך הת"ק אמה ואסור להתקרב אליו.

היום אנו יודעים שהמרחק בין הכותל הדרומי לכותל הצפוני הוא 478 מטר! כמעט כפול מת"ק אמה. ועוד ודאי יש תוספת על הר הבית המקורי, שאינו ריבוע, אלא מלבן! ה'משכנות לאביר יעקב', לא ידע פרט פשוט זה! רבי מעשיל גלבשטיין (שעוד נדון בדבריו בפרק הבא) עלה לירושלים בשנת תרכ"ט, ונפטר בשנת תרס"ח, וחיבור שלושה ספרים העוסקים בקדושת הכותל המערבי והר הבית. בתקופתו כבר יצאו המפות מדויקות של הר הבית שהכין צ'רלס וורן. אם ה'משכנות לאביר יעקב' לא ידע פרט זה, סביר שרוב רובם של רבני ירושלים, לא ידעו עובדה זו. הראיה, שאף שבמשך הדורות תואר הר הבית עשרות פעמים, ובשום ספר לא הוזכרה הסתירה בין המציאות שלנגד עיננו, לבין דברי המשנה. למרות שיש לזה נפקא מינה גדולה להגדרת קדושת הכותל המערבי. חשוב להדגיש, אין בכך כל זלזול בכבודם! אם נעשה משאל בין הר"מים במרכז הרב כמה אמות אורך הבית מדרש וכמה אמות רוחבו, ומה היחס בין האורך לרוחב – אני מעריך שרוב התשובות שנקבל לא יהיו נכונות, למרות שהם נמצאים באותו בית מדרש עשרות בשנים. לעומת זאת, אם יכנס לבית המדרש לעשר דקות אדריכל מנוסה – הוא ייתן תשובה מדויקת.

נחזור לכפתור ופרח. הסברנו, הכפתור ופרח כלל לא התכוון לומר שצריך למדוד את הת"ק אמה משערי חולדה. אך גם אם נאמר שהכפתור ופרח אכן חשב להתחיל שצריך להתחיל למדוד את הת"ק אמה מהכותל הדרומי, אין בכך כל ראייה שהוא לא סובר שכיפת הסלע במקום המקדש.

אם ה'משכנות לאביר יעקב' טעה וחשב שיש לחשוש הכותל הצפוני הנמצא יותר מ-478 מטר צפונית לכותל הדרומי הוא בתוך הת"ק אמה, הגיוני מאוד שהכפתור ופרח לא ידייק ויסבור שכיפת הסלע, שנמצאת במרחק כ-250 מטר

מהכותל הדרומי נמצאת בתוך הת"ק אמה. טעות בעין של 30-40 מטר היא דבר סביר לחלוטין בכלים שהיו באותו זמן.

היוצא מדברנו, שאף אם נניח לצורך הדיון ששערי חולדה הם אכן הכותל הדרומי של הת"ק אמה, ואף אם נניח בדעת הכפתור ופרח ששערי הרחמים אינם שערים של הר הבית – עדיין אין לנו כל ראיה שהכפתור ופרח חולק על זיהוי הרדב"ז שכיפת הסלע היא במקום המקדש.

ד. זיהוי מקום המקדש לפי מקום שריפת פרה אדומה

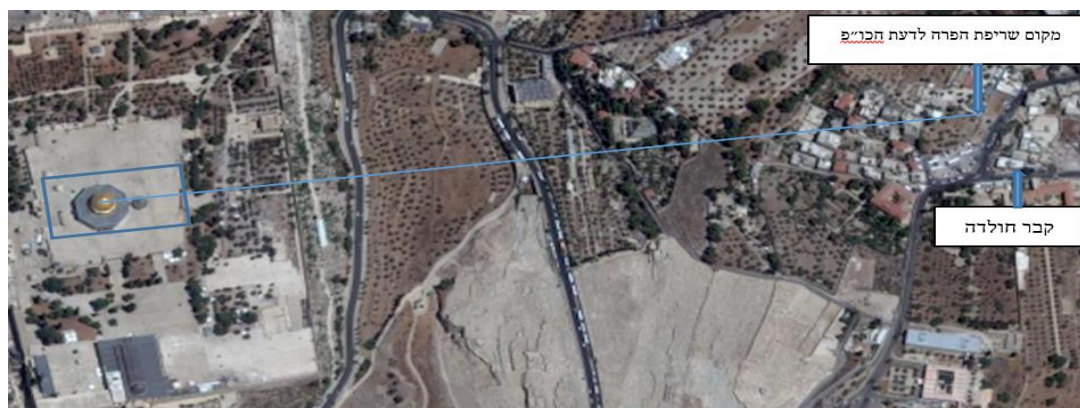
ניתן לענ"ד לברר את זיהוי שער שושן לפי קביעת הכפתור ופרח היכן מקום שריפת הפרה אדומה – המכוון כנגד שער שושן:

"אבל הפרה היתה נשרפת בהר המשחה, וכדאמרינן מסכת פרה (פ"ג מ"ו): 'כבש היו עושין מירושלם להר המשחה, פרה וכל מסעדיה יוצאין להר המשחה והוא במזרחה של ירושלם'. עוד היום מקובל המקום ההוא, והוא צפוני לקבר חולדה כמטחוי קשת שפל ממנו מעט".

המקום המיוחס לקבר חולדה בהר הזיתים מוכר לנו עד היום. יש בו גם בתי ע"ז לנצרות ולאסלאם הקיימים למעלה מאלף חמש מאות שנה (הוא מובא ברדב"ז, במהרי"ט, בתבואות הארץ וכו').

אם ניקח ממנו שמונים מטר צפונה ("כמטחוי קשת"), ונרד מעט במורד ההר ("שפל ממנו מעט"), נגיע לנקודה הנמצאת כמה עשרות מטרים צפונית לבית החושן. כאן לדעת הכפתור ופרח מקום שריפת הפרה האדומה.

אם נתבונן במפה, נראה שמקום השריפה לדעת הכפתור ופרח נמצא מכוון מול כיפת הסלע, באופן היוצר עם החומה זווית של תשעים מעלות. (חשוב לציין כי לא עשיתי שימוש במפות בכלי מדידה מדעיים מדויקים. גם הזיהוי של הכפתור ופרח כמטחוי קשת, הוא לא מדעי מדויק, וגם אם יש סטיות קלות, אין בזה כדי לשנות את עיקר דברנו).

אם נאמר כדעת כת"ר שמקום המקדש הוא בדרום הר הבית, אין כל אפשרות לקבל זיהוי זה, שהרי פתח ההיכל חייב לנטות לכיוון צפון ואמרו חז"ל (ירושלמי עירובין, ה, א): כמה יגעו נביאים ראשונים שהשער המזרחי של העזרה יהיה בדיוק בקו מזרח האסטרונומי.

אמנם, היום אנו יודעים שהכותל המזרחי נוטה בשש מעלות, ושער המזרח צריך להיות מכוון עם החומה המזרחית של הרמה המוגבהת, ולא של הכותל המזרחי, ולכן אין אנו יכולים לקבל את הזיהוי של הכפתור ופרח. מסתבר שהכפתור ופרח לא דק בזה, ומכיוון שידע שכיפת הסלע היא במקום המקדש, מכיוון שמקום שריפת הפרה יהיה כנגדה בקו של תשעים מעלות עם החומה.

בכל אופן יש לנו מקור מפורש מהכפתור ופרח השולל את השיטה הדרומית.

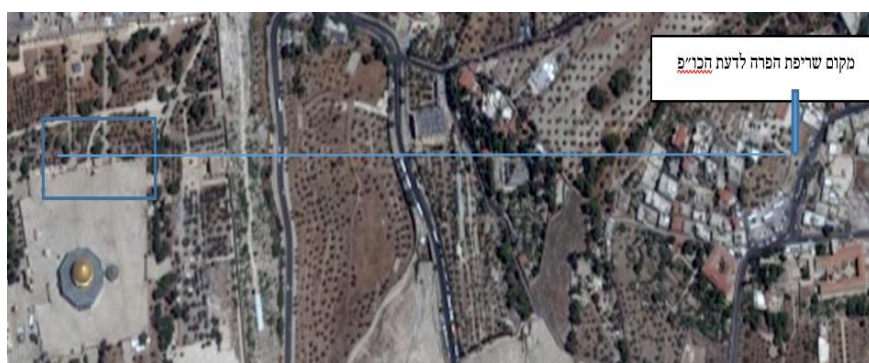
כת"ר כתב:

"בנוגע לפענוח דברי הכפתור ופרח בעניין מקום שריפת הפרה וקבר חולדה הנביאה, ראה מאמרו של הר"ז קורן שליט"א במעלין בקדש (ל') שצפון ודרום התחלפו בדברי הכפ"פ בזה, כפי שקרה במספר מקומות בספר".

נדהמתי! וכי כך משנים גרסאות?! בלי שום כתבי יד, בלי שום הכרח מסברא, רק כי הדברים לא מסתדרים עם מה שאנו רוצים לומר בדבריהם?!

כת"ר מסתמך על הרב קורן שליט"א. אך הסברא שלו לשנוי הגרסא, לא שייכת אם נציב את המקדש בדרום הר הבית.

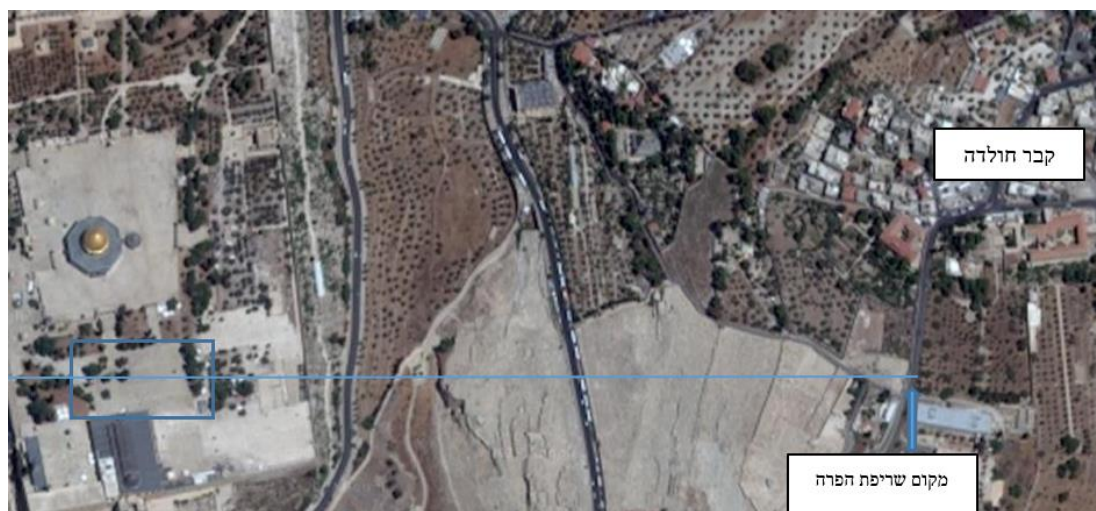
נסביר. הזכרנו שהכותל המזרחי נוטה 6 מעלות מהמזרח האסטרונומי. אם נמקם את מקום שריפת הפרה כמטחווי קשת צפונית לקבר חולדה לא נוכל לכוון את פתח ההיכל כנגד המזרח האסטרונומי, לפי הציור הבא:

כדי להציל מקחו של צדיק, ולהשאיר את דברי הכפתור ופרח סבירים, מציע הרב קורן לשנות את הגרסא ל'כמטחוי קשת דרומית לקבר חולדה'. אם אכן מקום שריפת הפרה היה 70 מטר דרומית לקבר חולדה, מקום שריפת הפרה יהיה מכוון כנגד המזרח האסטרונומי:

דברים אלו נכונים רק אם נזהה את מקום המקדש עם כיפת הסלע. לעומת זאת, אם נאמר שהמקדש היה בדרום הר הבית, כדי שפתח ההיכל יהיה מכוון כנגד המזרח האסטרונומי, מקום שריפת הפרה צריך להיות סמוך למלון שבע הקשתות, במרחק של כ-350 מטר מקבר חולדה, על שלוחה אחרת של הר הזיתים (יתכן שמיקמתי את השיטה הדרומית לא במדויק. אך אין בכך נפקא מינה לענייננו):

אני מסכים שכאשר הכפתור כותב: "כמטחוי קשת" אין הוא מתכוון למרחק קבוע, אלא מתכוון לומר 'בסמיכות ל-'. אבל מכאן ועד להרחיק 350 מטר? יתרה מזו, במישור היה אפשר אולי לומר ש-300 מטר זה מרחק סביר, אבל בהר 300 מטר הם מרחק עצום. מה גם שהכפתור ופרח רצה לזהות לנו נ.צ. חשוב ביותר – מקום שריפת הפרה האדומה! לומר שהוא יזהה אותו ברזולוציה של 300 מטר – הדבר אינו מסתבר כלל. זאת ועוד; מתחת למלון שבע הקשתות נמצאת מערת קברי הנביאים. המערה הנזכרת ברבנו עובדיה מברטנורא, והנוסע משולם מוולטרה כמאה ועשרים שנה אחרי הכפתור ופרח, אם כן, מדוע לא מוסר לנו הכפתור ופרח נ.צ. מדויק, "סמוך למערת קברי הנביאים", או רק בסמוך למערה חצובה? אם רצוננו לשנות גרסאות בראשונים מסבא, צריך סבא חזקה מאוד מאוד.

לענ"ד הכפתור ופרח לא עמד על השינוי של 6 מעלות בכותל המזרחי של הר הבית, וטרח לכוון את מקום שריפת הפרה מול המקום בו הכותל המזרחי מתלכד עם כיפת הסלע. אך גם אם נאמר שכוונתו למזרח האסטרונומי, וחייבים לשנות את הגרסא בדבריו, עדיין ברור שהוא מזהה את מקום המקדש בכיפת הסלע.

סיכום דעת הכפתור ופרח:

כדי ליצור "מחלוקת ראשונים" צריך להוכיח שיש אכן מחלוקת. כאשר יש לנו מחלוקת רש"י ותוס' בהסבר הגמ', די ברמז כדי לומר שהרשב"א סובר כתוס'. אבל כאשר אין לנו מחלוקת מפורשת, הרמז לא מספיק כדי ליצור מחלוקת ראשונים. לענייננו. יש לנו רק דעה מפורשת אחת בזיהוי מקום המקדש – דעת הרדב"ז. כאשר הרדב"ז עצמו הכיר את הכפתור ופרח, ואף הזכיר אותו בתשובתו, ולא מציין שהכפתור ופרח חולק עליו. צריך ראיות טובות מאוד ומוכרחות כדי לומר שאכן יש כאן מחלוקת.

ראינו:

1. הכפתור ופרח ידע היכן מקום המקדש, ולכן לא טרח לשאול זאת את רבנו ברוך, ומסתבר שהמסורת שלו זהה למסורת המקובלת בזמנו, שמצינו אצל תלמיד הרמב"ן ועוד.
2. כאשר הכפתור ופרח מגדיר את שער שושן כשליש החומה, כלל לא ברור מה אורך החומה אליה הוא התכוון. הגיוני, שהוא מתכוון לחומה המזרחית של הר הבית הנמשכת בקו ישר ובאותו גובה עד שער האריות של היום. מכאן ודאי שאין ראיה מוכחת שהוא חולק על הרדב"ז.
3. זיהוי הכפתור ופרח של שער הרחמים כשער של הר הבית שולל את האפשרות של מניין הת"ק אמה מהכותל הדרומי. האזכור של שערי חולדה בא לחדש שמותר להתקרב עד הכותל הדרומי, אף שהוא נמצא באמצע המדרון של הר המוריה, ולא להגדיר היכן מתחילים הת"ק אמה בתוך מתחם הר הבית.
- אך גם נקבל את ההנחה שהכפתור ופרח סבר שהת"ק אמה מתחילים מהכותל הדרומי, ושער הרחמים הוא לא שער של הר הבית – עדיין אין ראיה שהכפתור ופרח היה מודע לסתירה בין מידות הר הבית היום למידותיו במשנה, כפי שראינו שאף לפני מאה שנה לא היו חכמי ירושלים מודעים לה. טעות אופטית של 40 מטר, היא דבר סביר לחלוטין!
4. זיהוי מקום שריפת פרה אדומה שולל לחלוטין את האפשרות שהכפתור ופרח סבר כהשיטה הדרומית. מסתבר שהכפתור ופרח סבר כרדב"ז, שמקום המקדש הוא בכיפת הסלע, ובוודאי שאין לעשות מדבריו "מחלוקת ראשונים" על הרדב"ז.

חלק שלישי – דיון בדעת המתנגדים היום

א. האם יש "מנהג" הלכתי מחייב שלא לעלות להר הבית

כת"ר חזר פעמים רבות על קביעתו כי גדולי ירושלים פסקו שאסור להיכנס להר הבית. "גדולי ירושלים בדורות הקודמים שעסקו בסוגיא זו למעשה, מעולם לא ההינו לסמוך על תשובה זו להלכה... שקיבלנו מרבנותינו גדולי הפוסקים בירושלים בדורות האחרונים אודות העובדה שתושבי ירושלים נוהרו מליכנס למיתחם הר הבית כולו גם אחר טבילה... פעם סיפר לי מו"ר זצ"ל כיצד

בירושלים העתיקה עוד בהיותו ילד, היו נעצרים במקום מסומן על ידי חבל שירד מן התקרה באחד משערי הר הבית מחשש שמא יכנסו להר".

כת"ר גם עושה אוקימתא בדבריהם, אם הם אסרו לעלות להר הבית – מן הסתם הם לא קבלו את דברי הרדב"ז. מאידך, כת"ר לא הביא ולו מקור אחד המאשש את דבריו שאכן גדולי ירושלים פסקו לא לקבל את זיהוי הרדב"ז! על סמך מה מתבסס כת"ר?!

ראינו את דעת גדולי התורה הספרדיים, החיד"א, כף החיים, שהביאו את תשובת הרדב"ז ללא כל הסתייגות שאי אפשר לסמוך עליה להלכה. אף רבי חיים אלפאנדרי בספרו דרך הקדש הדין בזיהוי מקום המקדש – לא שולל את דבריו, (נראה לקמן).

אודה, כי הרושם לכאורה הוא כי בקהילות האשכנזים, הפרושים והחסידים אכן היה המנהג לאסור.

נראה על זה מתבסס כת"ר כאשר הוא כותב בשם הגר"א שפירא זצ"ל:

"לא הייתה כל מניעה ביטחונית, ולא חסרו מקוואות בירושלים, ועם כל זאת נזהרו שלא להיכנס לכל שטח ההר מחמת הספיקות".

אנסה להסביר את דעת כת"ר במילים הלכתיות: היה מנהג שלא לעלות להר הבית. ומנהג בן מאות שנים נחשב בהלכה כגורם מחייב. ומן הסתם, משער כת"ר כי שורש המנהג – אי קבלת דעת הרדב"ז.

בדברים שלהלן, נראה שאין לדברים אלו כל שחר. לא היה כל מנהג שלא לעלות להר הבית עד לפני 100 שנה.

כדי לברר את דעת גדולי ירושלים, נעיין בספר 'משכנות לאביר יעקב' לרבי מעשיל גלבשטיין תלמידם של הרבי מקוצק, הצמח צדק וחידושי הרי"מ, שעלה לירושלים בשנת תרכ"ט, ונפטר אחרי כמעט ארבעים שנה בשנת תרס"ח.

ספר זה הוא המקור החשוב ביותר הדין בקדושת הר הבית והכותל המערבי. רבי מעשיל היה גדול המעוררים על קדושת הר הבית. הוא הראשון שעורר שלא להכניס אצבעות לכותל המערבי, מדין "ביאת מקצת" להר הבית. הוא היה הראשון שייסד מניינים קבועים על יד הכותל המערבי כפי שמתואר בספרו.

את חייו הקדיש רבי מעשיל גלבשטיין לחידוש מצוות שמירת מקדש כחלק מעבודת המקדש בזמן הזה, השמירה צריכה להיעשות בשערי הכניסה להר הבית מבחוץ, ובמקומות המותרים בכניסה בהר הבית, כפי שמבואר עשרות פעמים בספרו.

רבי מעשיל בחלק ב' בספרו (דף ו,ב) מונה את כל הטמאים האסורים בכניסה להר הבית, ובהכנסת ידיהם לסדקי הכותל המערבי תחת הכותרת: "פסק הלכה למעשה"! (כמו שנראה לקמן, העלייה להר לא הייתה מעשית באותה תקופה, יתכן שכוונתו רק לסדקי הכותל. אך הוא לא סייג את דבריו).

חלק א' של הספר 'משכנות לאביר יעקב' יצא בשנת תרמ"א. הספר עורר גלים בעולם התורני, מפורסמת היא תשובת האבני נזר שחלק על דבריו. בחלק ג בספרו, מביא רבי מעשיל התכתבות עם רבני דורו, בניהם האדר"ת, רבה של ירושלים, חותנו של מרן הראי"ה זצ"ל. אני סבור כי התכתבות זו נוגעת מאוד לענייננו.

במכתב (דף י,ב) מתאריך יז אדר תרס"ב כותב האדר"ת:

"אשר החליט בפשיטות, שנם להטעם משום שלא יבואו האסורים לבא צריך גם עתה שמירה, הנה בזה"ז שאינו ברשותינו, הרי א"א כלל לחשש שמא יעברו על איסור ביאה בכל גופו, שהוא דבר הנמנע לישראל החרד לדבר ד', וא"כ משום זה אי"צ שמירה".

רבי מעשיל רצה לחדש את מצוות שמירת מקדש, בין השאר, כדי למנוע מיהודים להיכנס להר הבית. אומר לו האדר"ת: מה הצורך בזה? הר הבית איננו בידנו, ברשותנו, יהודים כלל לא יכולים להיכנס אליו? עונה לו על כך רבי מעשיל:

"במחילה מכ"ת משום שהוא חולה ומוטרד. ערבוב דברים יש כאן. דמשום שאינו ברשותינו ועומד שם שומר מאינו יהודי שלא יכנסו מבני ישראל שם וכו'. הדבר ברור דבשביל זה לא נשתנה מצות התורה לשמור המקדש ע"י כהנים ולוים דוקא שלא יכנסו בני ישראל במקום האסור להם בחיוב כרת. וא"צ לדבר כלל מזה".

תשובה למדנית. זה שיהודים לא יכולים להיכנס להר הבית בגלל הגויים, אך אין זה פוטר אותנו מלקיים את המצווה, צריך שהמניעה תבוא מאתנו, ולא מהגויים. זה כבודו של מקדש. ומוסיף רבי מעשיל גם עובדה מציאותית:

"וזכורני מזה, בבואי לפה ולא הייתי מכיר ברחובות ירושלים, פעם הלכתי בלילה מבית המדרש לביתי, ובאתי למקום שער הקופונים [=שער השלשלת], שער מערבי דהר הבית, ורציתי לכנס להר הבית, אך משום שהכרתי שהוא הר הבית, חזרתי בדרך ישר לביתי, ואדרבה, משום זה מצוה עכשיו שדירים מבני ישראל שמה חמישים אמות סמוך לשער, יש מצוה לשכור בית בהחצר שמה ולהעמיד שם שומר מבני לוי להזהיר לבני ישראל שאינם מכירים מקום המקדש שלא יכנסו להר הבית, מלבד מצות התורה, יש מצוה פקוח נפשות, שלא ימותו מבני אדם, וגם זה דבר ברור".

בשער השלשלת בו מפלס הר הבית הוא באותו מפלס כמו השוק, בזמן שאין שומרים אפשר להיכנס בטעות להר הבית. מן הסתם זה הטעם למסורת אותה הביא כת"ר בשם הגר"א שפירא: "היו נעצרים במקום מסומן על ידי חבל שירד מן התקרה באחד משערי הר הבית מחשש שמא יכנסו להר". מתוך חשש של כניסה בטעות להר הבית, בה יש גם סכנתא וגם איסורא (ללא טבילה).

אך העובדה ברורה: כניסה להר הבית כרוכה בפיקוח נפש!

מהיכן קבע כת"ר כי: "לא הייתה כל מניעה ביטחונית" לעלות להר הבית? ! במשך מאות שנים השאלה הזו כלל לא הייתה מעשית! המוסלמים לא הרשו לשום יהודי לעלות להר הבית.

חשוב לציין. לא מדובר כאן על "סיפור דברים" בעלמא. מדובר כאן על ניתוח מציאות כבסיס לדיון הילכתי הלכה למעשה!

המשך ההתכתבות (דף יד, ב) נוגע יותר לעניינו. כתב האדר"ת:

"...הלא כלל זה מסור בידנו כל מקום שהלכה רופפת בידנו הלך אתר המנהג ולא חזינו לרבנן קשישאי למאות ולאלפים בעלי תורה ורוה"ק שחשו במנהג הזה ולא הזכירו הלכה זו כלל, ובראשם הרמב"ן והאריז"ל בעלי רוח"ק וגילי אלי' ז"ל שהיו באה"ק ולא חשו לזה כלל. בשגם שהראב"ד הקדוש אשר הי' בעל רוח"ק כתב שדבר זה נגלה לו מסוד ה' ליראיו שבטלה קדושת המקדש, אנן מה נענה בתרי', הגם

שאנו מחמירים כדעת הרמב"ם שלא לכנס להר הבית הוא מצד ישראל קדושים חששו לדעת הרמב"ם. שגם מהראב"ד מוכח לכתחילה יש בו נידוד איסור.

[במאמר מוסגר נעיר על מה שכתב כת"ר: "בנוגע לספק שמא הלכה כראב"ד ולא כרמב"ם, הפוסקים שאחר הרדב"ז נקטו להלכה כרמב"ם וכך פשט לדינא", עד כדי כך שאין לצרף את הראב"ד אף לספק ספקא. אכן, ה'משכנות לאביר יעקב' סבר כך. אך האדר"ת רוח אחרת הייתה עמו: "הראב"ד הקדוש... אכן מה נענה בתריה"].
האדר"ת שאל: הרי יש "מנהג" שמצוות שמירת מקדש לא נוהגת היום. הרמב"ן, האריז"ל, ועוד קדושי עליון לא נהגו במצווה זו, האם אנו יכולים לעשות כן?
במכתב (שם דף טז, א) מערב יום הכיפורים תרס"ג ענה לו רבי מעשיל גלבשטיין (מפני חשיבות דבריו נביא אותם כמעט במלואם):

"אך מה ששאל הלוא כל מקום שהלכה רופפת הלך אחר המנהג, ולא שמענו מנהג זה לשמור המקדש? תשובה לזה: הנה בב"מ ריש הפועלים אהא דתנן: 'הכל כמנהג המדינה'. ובירושלמי והביאו הרי"ף ז"ל: 'א"ר הושעיא זאת אמרת - המנהג מבטל הלכה', וכתב שם בשלטי הגיבורים: "ונראה לי דאין נקרא 'מנהג' דבר שלא נעשה מעולם, אם לא שבא מעשה ואופן לעשותו, ונמנעו מלעשות כן כו'. וכיוצא בזה בדברים שבא לידינו מעשה מהם ונמנעו מלעשות, דהמניעה מלעשות חשובה להקרא אח"כ מנהג קבוע, אם עושה כן בתדירות וכו', דאין ההלכה נקבעת עד שיהי' מנהג, ואין לא ראנו ראי' וכו'. הרי דכל שלא אירע המעשה אנחנו באי לדין עליו, אין להקרא מנהג וכו' עכ"ל." עי"ש באריכות.
ועפ"י פסק המחבר ביו"ד בתחילתו סי' א': דנשים שוחטות לכתחילה, ורמ"א ז"ל כתב: "וי"א שאין להניח נשים לשחוט שכבר נהגו שלא לשחוט וכן המנהג שאין הנשים שוחטות".
וכתב הש"ך ז"ל: "כ"כ האגור. והב"י השיג עליו דלא ראינו אינו ראי'. ולפע"ד דדעת האגור כמ"ש המהרי"ק בשרש קע"ב דבמנהג וכה"ג הוי "לא ראינו ראי'" וכמ"ש הרב בחו"מ ס"ס ל"ז עכ"ל, והש"ך ז"ל בחו"מ שם הביא דעת שלטי הגבורים והאריך לסחור דבריו עי"ש.
ועיין בפרי מגדים שם ביו"ד:

"עש"ך דהדבר ברור דהרב לשיטתו שהביא בחו"מ בשם מהרי"ק דבמנהג הוי לא ראינו ראי'. והיינו: כיון דשכיח הוא הוי מתרמי פ"א שהנשים שחטו... והנה בנידון דידן, יש לפנינו דעת שלטי הגיבורים, ודעת המחבר דבכה"ג לא נקרא מנהג דבר שלא נעשה מעולם. כיון שלא בא מעשה ואופן לעשותו ונמנעו מלעשות ... וגם לדעת הש"ך ז"ל, יש לצדד ולומר בדעת הש"ך ז"ל שכ' במנהג כה"ג שכוונתו: כיון שעכ"פ יש מעשה לפנינו, דשכיח טובא דאנשים שוחטין ואעפ"כ לא אתרמי פעם אחת שישחטו נשים, הרי זה דומה קצת כמו שבא לידינו מעשה ואופן לעשותו ונמנעו מלעשות, דהמניעה שלא לעשות חשוב מעשה, כיון דאנשים שוחטין ונשים אין שוחטות. וכה"ג בסבלונות, דמנהג דמסבלי הרי יש מעשה דמסבלי, ולא שמענו שמחמיר בדבר שהסבלונות יחשב לקדושין וכמ"ש בש"ג עי"ש, דמהרי"ק מיירי לענין סבלונות דמה שלא נראה מעולם שמחשבין הסבלונות לקדישין חשיב עדות על המניעה ההיא בשעת מעשה שהוא מנהג עכ"ל.

וע"ש בלשון הש"ך חו"מ סי' לז:

“אבל בדבר דשכיח טובא ושום אדם לא ראה, פשיטא דלא ראינו הוי ראייה. וא”כ בסבלונות ששום אדם לא שמע מי שהחמיר, וכן בנדון ידידי שמעולם לא שמע שום אדם שהנשים שוחטות, וגם הדבר שכיח טובא והלכות שחיטה נוהגים בכל יום, ולא שמענו מעולם שאשה שחטה או שלמדה הלכות שחיטה כדי שתוכל לשחוט, אלא המנהג פשוט שאין הנשים שוחטות, ודאי בכה”ג הוי לא ראינו ראייה, והוי ממש כדעת מהרי”ק והר”ב”.

אחרי הבירור ההלכתי, מסיק רבי מעשיל לענייננו:

“והנה על דרך זה בנידון דנן: אם היו עושין מעשה מצוה אחת בבית המקדש בזה”ז, כגון שאם היו מקרבין קרבנות, ואעפ”כ לא היו מקיימין מצות שמירת המקדש, אז הי’ אפשר לומר: לא ראינו ראי’ לד’ הש”ך ז”ל, ע”ד שאומרים גבי שחיטה מדאנשים שוחטין ולא נשים. משא”כ כיון דעכשיו אין מקיימין שום מצוה בבהמ”ק, הרי אין כאן שום מעשה להוכיח על העדר קיום מצות שמירה שהוא מנהג. ואם עכ”פ היו נכנסין עכשיו להר הבית במקום שמותר לכנס, היו מקיימין מצות מורא מקדש שלא יכנס במקלו וכו’ היה גם כן מקום לומר מדמקיימין מצוות מורא מקדש ואין מקיימין שמירת המקדש – ש”מ שהיא מנהג.

משאין כן, כיון שאין נכנסין עכשיו כלל! אפי’ במקום שמותר לכנס מטעם שא”א כלל לכנס שם עד שיותן רשות מהממשלה יר”ה, א”כ אין שום ראי’.

ועוד דבנ”ד לשמור המקדש שאין הדבר בידנו לקיים עד שנקבל תחילה רשות מהממשלה, אין כאן לומר לא ראינו ראי’ לכ”ע. דמה שלא ראינו מעולם לשמור המקדש אפשר דלא ניתן רשות מהממשלה ואולי עכשיו יותן רשות”.

היוצא מדבריו:

א. כפי שראינו יהודים לא נכנסו כלל להר הבית. לכן אין כל ראייה בזה שיש “מנהג” שאסור להיכנס. עד לפני מאה שנה, עת הבריטים כבשו את ירושלים – היה אסור ליהודים לעלות להר הבית.
ב. אם היה לנו רשות מהממשלה להיכנס להר הבית – היינו נכנסים ומקיימים מצוות שמירת מקדש. כמובן, שנעמיד שומרים שימנעו את הכניסה למקומות אסורים.

מדבריו אנו לומדים, שאי אפשר להוכיח שהיה “מנהג” בירושלים שאסור להיכנס להר הבית. פוסקי ירושלים לא דנו בסוגיא זו להלכה למעשה. מפני שהשאלה לא הייתה אקטואלית. לא הייתה הכרעה למעשה של גדולי ירושלים לסמוך על דעת הרדב”ז, אך גם לא הייתה הכרעה כזו שלא לסמוך על דעתו. ודאי שאי אפשר להוכיח מכאן דבר¹⁰.

¹⁰ נעיר כאן על מה שמנסה כת”ר להוכיח מדברי המהר”ח אלפאנדארי בספרו דרך הקדש שכתב:

“והרואה יראה שאם היה חוט מתוח מכותל מערבי, שלא זה משם שכניה, מקרן דרומית שלה עד הצפון במדה שאדם מודד ת”ק אמה, נכנס בתוכו מקום מסילה זאת לפניו בהר הבית”.

מכאן מוכיח כת”ר:

המהר”ח אלפאנדארי איננו מסתמך על העובדה הפשוטה שניתן לראות משער הכותנה את כיפת הסלע, על מנת להוכיח שהמסילה נמצאת בטווח ת”ק האמה. הוא מודד לא פחות מאשר מן הקרן הדרומית של הכותל המערבי ... כדי לעמוד על כך שגם אם הת”ק המקודשים היו בדרום ההר, שער הכותנה הוא בטווח הת”ק אמה”.

אי אפשר שלא להזכיר את הרב טוקצ'ינסקי, נכדו של רבי שמואל סלנט, רבה של ירושלים, הראשון במעלה בהעברת מנהג ירושלים, המקבל את דעת הרדב"ז, ועודד להקים בית כנסת על הר הבית.

ב. טעם המתנגדים באופן גורף לכניסה להר הבית

גם המתנגדים לפני מאה שנה באופן פומבי לעלייה להר הבית, לא התנגדו בגלל שלא סמכו על זיהוי הרדב"ז. נוכיח את דברינו. בשנת תרפ"ה שלח הרב שמעון סופר מערלוי הי"ד, נכדו של החתם סופר מכתב לרבה של העדה החרדית רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל:

"הנה בחסד עליון אשר נתן קצת חירות ויט עלינו חסד בעיני המלכים ונתן כבוד לישראל וממשלה בארצנו, הקדושה להתנהג הכל על פי התורה והמצוה, אולי הגיע את דודים באתערותא דלמטה לתן לנו חן להרשות לנו לבנות מזבח להקריב עלי' קרבנות כאשר היה בתחילת בית שני וכאשר הוא בירושלמי שתחלה יבנה בית המקדש, לכל הפחות מזבח להקריב עלי' קרבנות. ... וכבר התעורר בזה אבי אם אבי הגאון מו"ה עקיבא איגר זצ"ל וכתב בזה לאבי אבי הגאון חת"ס סופר ..."

הרבי מערלוי סבר שעכשיו שהבריטים שולטים בארץ הגיע הזמן להפעיל כוח פוליטי כדי לחדש את עבודת הקרבנות. ענה לו הרב זוננפלד:

"לצערנו הגדול לא נכונה הידיעה שהגיעה לאזני כת"ר כי ניתן כבוד לישראל מהממשלה קצת להתנהג הכל על פי התורה והמצוה... די להבין המצב מעובדא אחת קטנה, כי לפני שנים אחדות, בבוא הנה הנציב היהודי, שלחתי אליו מכתב בקשה שהממשלה תתן לנו רשות לתלות שלט ברחוב הסמוך למקום המקדש שיבב"א, להודיע את האיסור של הכניסה להר הבית בזמן הזה, אשר בעוונותינו הרבים יהודים רבים נכשלים בזה מבני חו"ל הבאים לבקר את אה"ק, ועוברים איסור כרת רח"ל בשגגה, והודעתי את גודל האיסור להנציב, ולדאבון לבי קבלתי תשובה בשלילה, מפני כי מודעה כזאת תהי' למורת רוח של החפשים מבני פריצי עמינו".

הדברים מדהימים: מצד אחד הגרי"ח זוננפלד לא שולל את האפשרות להקריב קרבנות בזמן הזה, אם תהיה היתכנות מעשית לכך (חשוב לציין שהרב זוננפלד והרב מערלוי היו חברים מנוער, ולמדו יחדיו בישיבת הכתב סופר, כך שבתשובה זו אין שיקולים של "פוליטי קורקט", כגון חוסר רצון לפגוע בכבוד וכדומה). מצד שני, כבדרך אגב, כדוגמא לחוסר הסבירות הפוליטית, הוא מספר על מאמץ שעשה לתלות שלט בכניסה להר הבית המזהיר על איסור כניסה להר הבית. וכל זה במכתב אחד, מבלי בכלל לעמוד על הסתירה בין שני הדיונים ?

נראה שהגרי"ח זוננפלד סבר שאין סתירה. לצורך עבודת המקדש והקרבת קורבנות – מצווה להיכנס להר הבית. אבל להיכנס כתיירים – יש בזה חשש מכשול.

מכאן אנו מגיעים לסיבה העיקרית להתנגדות לעלייה להר – חשש מכשול של כניסה בטומאה ולמקומות האסורים.

במחילה, אך כת"ר לא דק בדבריו. דרך הקדש לא דן האם שער הכותנה נמצא מחוץ לת"ק אמה או בתוך הת"ק אמה. השאלה בה הוא דן היא: הם מותר להתקרב עד שער הכותנה עצמו ! ומסיק, שאם מתבוננים בקו הישר [=חוט] מהכותל המערבי הגלוי, בדרום, – רואים שחלק משוק הכותנה נכנס לתוך הר הבית (אגב, פרט שהיום אנו יודעים שהוא לא נכון), ולכן אסור להתקרב לשער הכותנה. זו שאלה עתיקה שדנו בה פוסקי ירושלים ומוזכרת ברדב"ז ובשל"ה: איך לפשוט שאלה זו מזיהוי מקום המקדש עם כיפת הסלע ?

בזמן כיבוש ירושלים בידי האנגלים התחדשו שתי עובדות:

א. לא מוסלמים (גם יהודים) הורשו לעלות כתיירים להר הבית. (ראשיתו של ה"סטטוס קוו" הארור השורר בהר עד היום). ואכן יהודים חילונים, ואף דתיים שלא היו מודעים להלכה – עלו להר, ונכנסו במקום שאסור להכנס. מפורסמות עליותיהם של ברל כצנלסון, יצחק בן צבי, אורי צבי גרינברג עוד.

ב. מספר רבנים, הרב חיים הירשזון בספרו מלכי בקודש שיצא בשנת תרע"ט, והרב נח בראווער בספרו "שער דלתי הלבנון" – הכריעו הלכה למעשה לפסוק כראב"ד ולהתיר כניסה להר הבית ללא כל הגבלה. כתגובה פסקו רבני ירושלים שהר הבית עומד בקדושתו ולכן אסור להיכנס אליו. על רקע זה כתב מרן הרא"ה זצ"ל את תשובתו הארוכה במשפט כהן.

הדרך השלישית – עליה אנו דנים היום – לעלות להר הבית – אבל בטהרה – לא הייתה אופציה קיימת¹¹ כדרך לרבים.

אסור להקל ראש בחשש שהיתר עלייה לחלק מהר הבית בטהרה – יגרום לעלייה בטומאה. אחרי שחרור הר הבית במלחמת ששת הימים, עלו עשרות אלפי יהודים להר הבית, ללא טהרה, למקומות האסורים, חלקם אנשים דתיים ויראי שמים. גדולי ישראל שראו זאת, כדי למנוע פגימה במקום בית חיינו – הוציאו כרוז האוסר לעלות להר הבית כליל. מהלך, שאכן בלם חלק ניכר מהעלייה בטומאה להר. זו הייתה ועדיין, סיבת ההתנגדות העיקרית¹².

אפילו הרב גורן זצ"ל חשש לזה. כפי שכותב בפתח דבר לספרו "הר הבית":

¹¹ יש עדויות על עליית יחידים מהיישוב הישן להר הבית. הרשל"צ הגר"ש עמאר אמר בראיון לעולם קטן (ערב ר"ה תשע"ז): "נכון גם שעלו בעבר אל הר הבית, אבל הייתה להם מסורת. גם הרב שלי, הרב יעקב ניסן רוזנטל עליו השלום, עלה להר הבית לפני קום המדינה. כשהוצאתי את הפסק שאסור להיכנס, אמרתי לו – אתם הלכתם עם גדולי הדור ההוא שהייתה להם מסורת, והיום לא יודעים איפה מותר. אם נתיר, רובא דעלמא ייכנסו בכל מקרה. הרב רוזנטל הסכים אתי. אנשים באים אחר כך ומספרים לי שהרב רוזנטל עלה להר הבית. זה נכון, אבל הם לא יודעים את ההמשך". עדות נוספת ניתן למצוא בספר "ימי שמואל" לרבי שמואל הורביץ, חסיד ברסלב, (שהיה בקשר הדוק עם מרן הרא"ה קוק זצ"ל), ומתאר בספרו (עמ' עז) על עלייתם להר הבית, למקום בו מותר לטמא מתים להלך שם. הראשון שהעלה אפשרות לעלייה ציבורית רחבה להר הבית הוא למיטב ידיעתי הרב טוקצ'ינסקי זצ"ל, בספר הר הקודש והמקדש, שקרא להקמת בית כנסת על הר הבית. הספר יצא עשרות שנים אחרי פטירתו.

¹² במאמר מוסגר, נתבונן בדברי הגר"ע יוסף זצ"ל. כת"ר הביא שכתב:

"בשו"ת הרדב"ז כתב שאין ספק שהאבן הנקראת אלצכרא (כיפת הסלע) היא אבן השתיה... אבל במקום אחר כתבנו לפקפק על זה, כי מצאנו עוררים על כך.

...ולכן בודאי שיש להתרחק ולהשמר שלא להכנס להר הבית אפילו לאחר טבילה ולצורך כי יבואו ההמון לפרוץ ולהכנס בטומאה לשטח העזרות והחיל, דילפי איניש מקלקלתא ולא מתקנתא.

לא מצאתי שהגר"ע יוסף דן בפקפוק על דברי הרדב"ז במקור אחר. אך מצאתי בדבריו דווקא שמקבל את הרדב"ז על זיהוי מקום המקדש עם כיפת הסלע (שו"ת יביע אומר ט – יו"ד יא):

"לפי מ"ש הרדב"ז עצמו בח"ב (סי' תרצא), 'שאין ספק שהאבן השתיה שהיתה במערבו של בית קדש הקדשים, היא האבן שתחת כיפת המסגד והנקרא אצלם אל צכרא', ... וא"כ איך יתכן לומר שהכותל המערבי שלנו הוא כותל העזרה, ... ולפ"ז קם דינא שיש להתיר אף למי שטומאה יוצאת מגופו לגשת להתפלל ליד הכותל המערבי, אפילו ללא טבילה, והנמנע מזה אינו אלא מן המתמיהין".

ברור למעיין בדבריו שמה שנקט "לעזער" על שיטת הרדב"ז בלי לדון בכך, ובלי להביא מקורות, שלא כדרכו – נועדה לחזק את החשש העיקרי – שיבוא ההמון ויפרוץ בטומאה למקום המקדש.

"הספר הזה הוכן על ידי מיד אחרי מלחמת ששת הימים, אבל היה כמוס עמדי עשרים ושש שנה... חששתי שמא לא הוכשר הדור לפתיחת הר הבית בפני מתפללים יהודים וביחוד נשים".

להבנתי, כל הציטוטים מהרציה זצ"ל קולעים לאותה נקודה: אין משמעות לבירור ההלכתי. גם אם יש מקומות אליהם מותר לעלות – אסור לעלות לשם שמא יעלו בטומאה.

ג. מי יעלה בהר בית ה'?

מאידך, מי שכנות בלבבו, יודה כי להתנגדות הגורפת לעלייה להר היה גם מחיר כבד.

יוסי ביילין, מאדריכלי הסכמי ה"שלום" למיניהם כתב (במאמר 'א-ב של ציונות', נמצא ברשת):

"הר הבית הוא המקום שבו נמצא בית המקדש על פי המסורת היהודית והוא המקום אליו נשאו עיניהם דורות על דורות של יהודים. למוסלמים זהו המקום השלישי בעולם לקדושה, והם בנו בו שני מסגדים. כיבוש הר הבית ב-1967 עורר התרגשות רבה בקרב העם היהודי, אך כל ממשלות ישראל מאז הבינו שגם אם לכאורה נמצא הר הבית בריבונות ישראלית מלאה, בעקבות המלחמה, תהיה זו טעות קשה לממש ריבונות זו. העובדה שרוב הרבנים אוסרים עלייה על הר הבית (משום שלא ניתן בימינו להיטהר מטומאת המת, ואסור לעלות עם טומאה כזו אל מקום המקדש) הקלה על הממשלות לקבוע כי הווקף המוסלמי (בתחילה הירדני, ואחר-כך הפלסטיני) ימשיך לנהל את הר הבית, ולכן אין שום משמעות מעשית לריבונות היהודית בהר הבית. בניגוד למצב בכותל המערבי שבו דורות על דורות של יהודים ביקרו והתפללו, ושבו הריבונות הישראלית מופעלת".

הגר"ש גורן זצ"ל כתב (הר הבית, עמ' 41):

"האיסור השרירותי של ממשלות ישראל על היהודים מלעלות ולהתפלל על הר ה' גורמת לקניית חזקה על ההר בידי המוסלמים, והפגנת הנוכחות היהודית בכל פינות ההר היתה בודאי מונעת לטווח רחוק הסגרתו לנכרים... איסור העליה של יהודים על הר הבית הביא להסגרתו של הר הבית למוסלמים".

ועוד כתב (עמ' 397):

"אילו היה בידנו לסגור לגמרי את הר הבית בפני נוכרים ויהודים גם יחד, ולשמור על קדושתו שלא תחולל ע"י זרים עד אשר נזכה לבנין בית הבחירה... – בודאי שהיינו בוחרים באפשרות זו. מאשר לפתוח את הר הבית, העזרה, ההיכל וקדשי הקדשים בפני טמאים ונכרים שנצטוונו והוזהרנו עליהם מבואם אל הקודש".... אבל לפי המצב הקיים, שכל זר ונכרי וכל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש נכנסים כיום אפילו לקודש הקודשים, באין מפריע... אם נאסור על עצמינו את זכות הכניסה לצורך תפילה ועבודת השם על הר הבית, יצא שבאופן מעשי, אנו מסגירים את קודש הקדשים של האומה לידי הוואף המוסלמי".

אם היה באפשרותנו לסגור את הר הבית לכולם, גם לגויים, יתכן שהיינו מקבלים את האפשרות הזו. אך מה נעשה שהקב"ה הכריע אחרת, ומציב את השאלה במלוא עוזה בפנינו.

לצערנו, 'רחוק מהעין - רחוק מהלב'. הריחוק מהעלייה להר יוצר גם ריחוק תודעתי. ונזכיר את יוזמת השלום של קלינטון, יוזמת ג'נבה ועוד – המדברות במפורש על הסגרת הר הבית לידי הערבים.

מאידך כמובן, טהרת מקדש וקודשיו – אסור להקל בה.

נצייר מה היה קורא לו היה יוצא גילוי דעת משותף של: הגר"א שפירא, הגר"מ אליהו, הגרי"ש אלישיב והגר"ע יוסף, ועוד זכר צדיקים לברכה – בו היו קוראים לעם ישראל לעלות בטהרה להר הבית.

מחד, ברור שהריבונות בהר הייתה משתנה לגמרי, בכל יום היינו רואים בשערי הר הבית – אלפי יהודים, ובשלושת הרגלים – עשרות אלפים. דבר שהיה משנה לגמרי את הריבונות על ההר.

מאידך, ברור שרבים מאותם עשרות אלפים – לא יעלו בטהרה.

פשוט כי לרבנים הגאונים הנ"ל לא הייתה בכלל שאלה האם להתיר, מתוך ידיעה שבאמירתם הם פוגמים באופן ישיר בטומאת מקדש וקודשיו. אין להביא כל ראיה מהתנגדותם של גדולי ישראל לעלייה להר. אמר לי אחד מגדולי הפוסקים החיים אתנו: מעולם לא אסרתי ומעולם לא התרתי לעלות להר הבית. לי יש זקן לבן, אני לא יכול להתיר. תשאל רבנים עם זקנים שחורים - בתנאי שהעלייה להר תיעשה באחריות.

נקודה חשובה נוספת; אי אפשר לצטט בשם מרן הראי"ה זצ"ל, תוך התעלמות מהנס שראינו לפני יובל שנים בשחרור הר הבית, האם אירוע זה לא פותח את הסוגיא מחדש?!

אי אפשר להתעלם מהאירוע שקרה בשנת תש"ס ובשנת תשס"ח – בהסכמה הפומבית של ראשי ממשלת ישראל למסור את הר הבית לערבים היל"ת, דבר שנמנע בחסדי שמים בגלל חוסר הסכמת הערבים.

אי אפשר להתעלם מהתהליך בעולם הערבי של "אל אקצא בסכנה", ואת ההשקעה של מאות מיליוני דולרים, כולל מעורבות פעילה של טורקיה וסעודיה בענייני הר הבית.

הרבה הלכות התחדשו מכוח המציאות. יש לנו מסורת שבמשך אלפיים שנה לא עשו 'היתר מכירה'. בזמן ה'בית יוסף' והמבי"ט היתה חקלאות יהודית, והם לא עשו היתר מכירה! המציאות מעלה שאלות שלא היו בפני הדורות הקודמים, ומחייבת למצוא פתרונות שלא היו לפני הדורות הקודמים.

בעשרים וחמש השנים האחרונות נוצרה דרך שלישית; כן לעלות להר הבית – אבל באופן אחראי, תוך הקפדה על טהרה, למקומות המותרים. להתחיל בתהליך המכשיר את העולים הלכתית ורוחנית, לא באופן גורף, אלא פרטני, קבוצה אחרי קבוצה, בלי קיצורי דרך. זו גם הסיבה שרוב הרבנים שכן מצדדים בעלייה להר – מתנגדים לעליית נשים מתוך הבנה שכאן החשש למכשול יותר גדול ואין כאן המקום להאריך.

חשוב להבהיר, בעיני רבים מהרבנים התומכים בעלייה להר חמורה טומאת מקדש וקודשיו, לא פחות ואף יותר (!) מהרבנים המתנגדים לעלייה להר. בשנים תשנ"ט-תש"ס הקימה אגודת אל הר המור את "משמר המקדש"; בכל שעות הפתיחה של ההר בכל יום עמדו שומרים על מנת לשכנע יהודים שלא נטהרו, ותיירים גויים שלא לעלות להר. לצערנו, אחרי פתיחת ההר בשנת תשס"ג לא היו לנו האמצעים להמשיך את המפעל המבורך הזה.

אנו בעיצומו של תהליך איטי, תודעתי, של הכשרה אישית ופרטנית של עוד ועוד יהודים: כיצד לעלות בטהרה, ומה הגבולות המותרים בלי כניסה לספיקות. עוד אתגר גדול לפנינו – מה צריכה להיות עבודת ה' של מורא מקדש. כת"ר הזכיר את העולים מתוך קלות ראש, אך רבים מן העולים, עולים בכובד ראש כמו בתפילת שמונה עשרה.

אודה, כי רבים מהפרסומים הקוראים לציבור לעלות להר הבית באופן גורף, מעמידים בפני העולים מראה, המחייבת שוב ושוב לערוך חשבון נפש האם לא נגרם כאן מכשול.

גדולי ישראל שבדור הקודם לא תמכו במהלך זה, אך גם לא התנגדו! יחידים - עודדו בשקט, וכאשר יצא פרסום פומבי, היכול לגרום למכשול - הכחישו.

ההתייחסות הפומבית היחידה של הגר"א שפירא נגד העלייה באופן הזה להר הייתה ביום ירושלים תשס"ז. את חטאי אני מזכיר היום. לקראת שנת הארבעים לשחרור הר הבית, החתמנו ארבעים רבנים על גילוי דעת (אף שלא קורא במפורש לעלות), המתייחס בחיוב לעולים להר:

הגר"א שפירא, סבר שבזה חצינו את הגבול הדק, בין עלייה אחראית, לבין קיצור דרך של קריאה ציבורית ממנה יכול לצאת מכשול.

בבוקר עדכנתי את הרב דוד דודקביץ' על דבריו של הגר"א שפירא. לאור הדברים, התקשר הרב דוד דודקביץ' שליט"א לרב יעקב שפירא שליט"א. הוא הסביר לרב יעקב שליט"א שנודע לנו כעת על הדברים. אמנם הוא עולה על דעת רבותיו מגדולי הדור שאיתם הוא התייעץ בעבר, אך לאור דברי הגר"א שפירא אנו מבטלים מידית את המודעה שעומדת להתפרסם בעניין כדי שלא תהיה חלילה פגיעה בסמכות ובכבוד התורה. בתחילת דבריו ציין הרב דודקביץ' באוזני הרב יעקב שליט"א, ששמענו שהרב דיבר אמש בחריפות נגד הרבנים שעלו להר הבית. ענה לו הרב יעקב שאביו זצ"ל אינו מדבר נגד רבנים שזכותם לסבור כהבנתם בתורה"ק, אלא נגד התופעה הציבורית.

דברים אלו תואמים את הרושם המאוד ברור שהיו לו ולעוד רבנים רבים שזכו לקרבה רבה אצל מרן הגר"א שפירא זצ"ל, שיש לחלק בין דעתו הציבורית בנושא העלייה להר הבית, שבזה דעתו אכן הייתה נחרצת למנוע זאת משום חששות הלכתיים באופן ציבורי, לבין התייחסותו לרבנים או פוסקים שסוברים לעלות להר הבית באופן אחראי למקומות המותרים בטוהר ובהקפדה הראויה ואף עולים בפועל.

מעבר לכך שחלק מתלמידיו של מרן הגר"א שפירא שמעו ממנו דברים ברוח זו, אם לא נסביר כך את דעתו, כיצד נוכל להבין את הארת פניו והקירוב שהראה בביתו ובציבור לאותם רבנים ולאותם תלמידים ידועים שהיה ידוע לכל דעתם ועלייתם בפועל להר. אם היה סובר שכל אחד מהם עובר על עוד "אשטיקל כרת", היה ראוי להרחיקם ואולי אף חמור מזה. האם זה היה היחס גם לרבנים שהיו מתירים ספק חמץ בפסח או ספק נידה? כולנו זוכרים היטב את דבריו ויחסו לרבנים שהגר"א שפירא זצ"ל סבר שהם פורצי גדר בתחומים אחרים.

אתגר גדול הניח הקב"ה לפתחנו; להכשיר את עם ישראל לעלייה בטהרה, מתוך מורא מקדש למקומות המותרים, תוך הקפדה יתרה שלא יצא מכך מכשול, ומתוך עבודה פנימית על היחס הראוי למקום הקודש. זה אתגר קשה, לפעמים יש בו טעויות בשיקול הדעת אך ככל שיותר תלמידי חכמים יכנסו למהלך הזה, הוא יצלח. אבל, ככל שיותר תלמידי חכמים ישבו מנגד, ככל שחילול ה' של הוויתור על ריבונות עם ישראל בהר הבית יגדל - כך ייוצר מצב שהמהלך הזה יוכל על ידי אלו שכל עניינם בהר הבית הוא לאומי גרידא, והפגיעה במקום המקדש רק תגבר. יבורך כת"ר שמעורר על כך שהעלייה להר צריכה להיעשות מתוך אחריות. טוב שישגיח ויתריע שהעלייה תעשה בטהרה מתוך מורא מקדש (כמבואר, שפועל עובד ביתר כשרות ש"אחר עומד על גביו"). אך אין די בדבר זה לקעקוע התשתית ההלכתית לעלייה האחראית להר.

Bit.ly/halevanon

[illegible]